

Anmeldelser

Jørgen Jensen: Manden i Kisten. Hvad bronzealderens gravhøje gemte, 208 s., ill., Gyldendal, 1998, 248 kr.

Et særligt kendetegn ved dansk arkæologi er, at mange bøger herom siden 1830-erne har kunnet forstås af enhver læser, læg som lærd. En sådan kulturhistorisk arv i et lille fag er værd at tage vare på. Det lever Jørgen Jensens bog, *Manden i Kisten*, op til. Jørgen Jensen formår både at skrive et smukt dansk og at berige læseren, uden at forklare indviklede forhold indviklet. Det skyldes ikke alene kvaliteten af sproget og af fagligheden. Det tredje element bæres af forfatterens kærlighed til emnet, de prægtige, danske egekister fra ældre bronzealder og deres historie. Det gælder både deres oldtidshistorie og deres findehistorie.

Bogens hovedpersoner er nok højfolkets mænd og kvinder, men i næsten samme grad deres udgravere. Højfolket er mere end 3000 år gammelt, mens deres fremfindingshistorie er mindre end 200 år gammel. Den ældste egekiste blev fundet i 1823, den yngste i 1975. Men herimellem ligger fremfindingen af en lille halv snes, fire mænd og tre kvinder, der er ganske specielt velbevarede. Jørgen Jensen formår også at give læseren et indre billede af det landskab, som bronzealderfolket virkede i og påvirkede. Det er en god tradition, som en af forfatterens forgængere i sin bog om samme emne, *P.V. Glob: Højfolket*, fra 1970 ligeledes mestrede.

Jørgen Jensen har i nogle overskrifter til de enkelte kapitelfafsnit benyttet en udsagnsrig samtidskarakteristik ved findetidspunktet. Brugen af den slags overskrifter er, når den personificeres, en balancegang mellem det rammende og det for indforståede. Her tænkes på overskrifter som f.eks. »Mit navn er Boye«. Fra mund til mund er det blandt kolleger på Nationalmuseet gennem generationer blevet fortalt, at Vilhelm Boye (1837-1896), når han var på antikvariske rejser i landet, præsenterede sig med: »*Mit navn er Boye, jeg graver i dysser og gamle høje*« (s. 121-128). Det er både sødt og sjovt, og kan gå an, når indholdet i afsnittet vitterligt handler om Boyes og tidens andre udgravninger, og afrundes af Boyes skriftlige hovedværk fra 1896: *Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark*.

Men når beskrivelsen af Danmarks fremmeste arkæolog, J.J.A. Worsaae (1821-1885), i en afsnitoverskrift karakteriseres som værende »Den evige Grinebider«, er en sådan overskrift efter anmelderens mening for kryptisk, også selvom den senere bliver forklaret (s. 88-90). Karakteristikken er ikke skrevet af hvem som helst. Det er skuespilleren og forfatteren Johanne Luise

Heibergs samtidskarakteristik af bemeldte herre. Hun skrev, at Worsaae i selskabeligt samvær – sagt med nutidens sprogbrug – var noget af en »distanceblænder«.

Det signalerer den valgte overskrift, men ikke andet. Sammen røber overskrift og indhold imidlertid en rammende ambivalens. På den ene side beundres Worsaae for sine faglige resultater, mens hans selviscenesættelse, som den også bekræftes af andre samtidskilder, synes at have været en anelse irriterende. De svarer ganske til Heibergs, at hun, som Jørgen Jensen fortæller, fik lyst til »at stikke« smilet væk med en ganske lille knappenål.

Man kunne måske have ønsket sig, at Jørgen Jensen også havde bearbejdet f.eks. de sydsvenske fund af egekistegrave på samme måde, som de i Sydslesvig fundne, er omtalte. Det gjorde en af bogens helte, foromtalte Vilhelm Boye, da han fik udgivet sit hovedværk. Det havde sikkert ikke ændret opfattelsen af højfolket og egekistegravene og hører derfor til petitesseafdelingen, når emnet udfordrer en rigsdansk læsende målgruppe og begrænses til de mest velbevarede.

Til petitesseafdelingen hører endvidere, at Jørgen Jensen karakteriserer en ung mand i en egekiste fra Borum Eshøj, syd for Århus, som værende »en ung kriger« (s. 165). Når han nu vitterligt ved sin begravelse havde fået en kort bronzedolk, stukket ned i en lang sværdskede af træ, er netop dette måske at overfortolke det arkæologiske kildemateriale. Mange mandsgrave rummer våben, men ikke andre end denne med karakter af »snyd«. Til petitesseafdelingen hører imidlertid ikke noteapparatet, som især er for ihærdige fagfolk. Alle andre giver op. Bogens anvendelse af slutnoter er, for at sige det direkte, møjgirriterende. Noternes nummerering følger kapitlerne og læseren skal bruge unødigt energi på at huske i hvilket kapitelnummer, hun eller han befinder sig i, for at finde frem til det rette notenummer. Det gør bogen meget lidt brugervenlig.

Det ville have hjulpet læseren, hvis kapitelnummeret, som noterne alene refererer til, var fremgået på de enkelte sideopslag. Som det er, skal man enten huske, eller først slå op i indholdsfortegnelsen, førend det egentlige noteopslag. En anden mulighed, som samme forlag og samme bogtilrettelægger benyttede ved en af Jørgen Jensens tidligere bøger, *Thomsens Museum – Historien om Nationalmuseet*, fra 1992, ville have været, at noterne refererede til de enkelte afsnits overskrifter. Det var dog til at acceptere, selvom enhver ved, at tal er nemmere at huske. Overskrifterne i denne bog står såmænd på de enkelte sideopslag, men til ingen verdens nytte. Fortløbende notenumre ville eksempelvis have været en tredje mulighed med bedre logik,

end den her benyttede. I *Manden i kisten* ville det have været i alt 372. Er det mon et for højt tal at fatte? Endelig kunne bogtilrettelæggeren have valgt at supplere noterne med at oplyse en reference til tekstsidernes tal, såfremt det ikke har været ønsket at have kapitelnumre på de egentlige sideopslag i hovedteksten.

På dette område lever bogen ikke op til Jørgen Jensens skriftlige fremstilling. Det samme gælder nogle af illustrationerne. De fremtræder i en langt ringere kvalitet end deres forlæg, de rigtige tegninger og fotografier. I en elektronisk verden, hvor det er muligt, at gøre selv dårlige billeder skarpe, kan målet ingensinde være at gøre skarpe billeder uldne, for blå eller for gule. Det er ærgerligt og skæmmer den ellers kønne bog.

Bogen rummer både en fortegnelse over de særligt, omtalte fund af egekister og stikordsregistre – begge dele til nytte for enhver læser af denne fremragende bog.

Stine Wiell

Bjarne Lønborg: Vikingetidens metalbearbejdning, Fynske Studier 17, 1998, Odense Bys Museer, i kommission hos Odense Universitetsforlag, 146 s., ill., 150 kr.

Vikingetiden er den sidste af jernalderens perioder, og den danner adskillelsen mellem den forhistoriske og historiske tid, mellem det ukendte og kendte og mellem det uskrevne og skrevne. Med udgangspunkt i denne delte situation løfter Bjarne Lønborg i bogen om *Vikingetidens metalbearbejdning* sløret for nogle af de komplicerede arbejdsprocesser, fortidens metalhåndværkere benyttede til at producere såvel smykker som våben – såvel masseprodukter som unikke genstande. Tankevækkende er det, at en hidtil upåagtet skriftlig kilde fra 1100-tallet om metalhåndværk kan inddrages til sammenligning og tolkning af nogle af arbejdsprocesserne omkring vikingetidens metalgenstande og værktøjsinventar. Man kan kun opfordre andre til at søge efter flere ukendte kilder, som på lignende måde kan bidrage til tolkningen af uløste spørgsmål om vikingesamfundet.

Styrken i Lønborgs arbejde ligger i hans store forkærlighed for og faglige kendskab til vikingetidens metalarbejder, som læserne allerede ved flere lejligheder har nydt godt af. Værdifuldt er det, at Lønborg gennem eksperimentelle undersøgelser selv har efterprøvet de arbejdsprocesser, han beskriver. Det er netop et område, der i disse år forskes meget i bl.a. på Forsøgscenret Lejre. Derfor må en samlet fremlæggelse af de forskellige processer omkring vikingetidens metalbearbejdning hilses velkommen.

Bogen er opdelt i 9 kapitler, 2 kort og 5 appendiks (A-E), ordforklaring, noter, summary og anvendt litteratur. Bogen indeholder først et afsnit om de forskellige ædelmetaller, der har været benyttet til fremstilling af vikingetidens genstande. Forfatteren gør selv opmærksom på, at et analysearbejde om metallernes oprindelsesområde er påkrævet. Dette er hermed givet videre. Som et ekstra appendiks kunne man have ønsket sig en liste over metallernes betegnelser, ligesom et stikordsregister sidst i en bog altid er gavnligt for læseren.

De tekniske kapitler om støbning, spåntagning, sammenføjning, slibning osv. er alle afsnit, der indeholder mange iagttagelser med nyttige informationer og personlige kommentarer. Pludselig træder oldtidens håndværker direkte frem i lyset, når redskabets størrelse naturligt må afhænge af hans hånd. Støbeformsfragmenter til vikingetidens mest benyttede smykke type de skålformede spænder – kendes bl.a. fra Ribe, og de er ofte publicerede. En omtale af støbeformsfragmenter til treflagede spænder ville have været interessant, da de ikke er så kendte. De er kun fundet i Hedeby, bortset fra en enkelt fra York med en udsmykning, som derimod ikke er identisk med noget kendt smykke. Der er emner, der kunne være uddybet mere, f.eks. at nogle arbejdsprocesser især er knyttet til byerne. Spørgsmålet er så, hvilke arbejdsprocesser hørte til landdistrikterne? Er det mon udelukkende processer til fremstilling af »billigvarer«? De tekniske og håndværksmæssige forklaringer er ind imellem vanskelige at forstå, men nogen hjælp kan der hentes i afsnittet om »Ordforklaringer« (s. 99-102), som er en fremragende idé i denne bog. En så pæn udarbejdet bog som Lønborgs, måtte gerne kunne benyttes også af den brede gruppe af folk, der generelt har en stor interesse for forhistorien, men som ikke lige har de kemiske og tekniske processer præsent.

Teknikkerne og arbejdsprocesserne i vikingetiden (oldtiden) er mangfoldige og ofte meget vanskelige. Man må spørge sig selv, om det er rigtigt, at vikingerne f.eks. kunne ramme en temperatur så nøjagtigt mellem 357° og 375° (s. 63)? Lønborg siger ikke, at de gjorde det, men antyder, at det var den mest tilrådelige arbejds-temperatur her for kviksølvs kogepunkt. Den slags spændende iagttagelser er der mange af i Lønborgs bog.

Fremhæves skal gennemgangen af de forskellige redskaber, der blev benyttet til udførelsen af fortidens herligheder. Man har fundet flere eksempler fra Skotland i vest over Danmark og det øvrige Skandinavien til Rusland i øst (Appendiks E, s. 98). Her undres man over, at et redskab som bor til småhuller ikke kendes, ligesom små file åbenbart heller ikke er fundet. Skyldes det reelt manglende fund eller er der tale om, at man benyttede redskaber, vi endnu ikke har ef-

terprøvet? Der er arbejdsprocesser, som sætter spor, men som man muligvis ikke har værktøj til. Til gengæld kan vi erfare, at der også er arbejdsprocesser, som ikke sætter spor. Det er i alle disse situationer, at Lønborgs og andre forskeres eksperimenter er yderst værdifulde.

Der har i vikingetiden ikke været samme håndværksmæssige opdeling i fagdiscipliner, som vi kender det i dag. I oldtiden har håndværkeren arbejdet efter evne og mestret flere arbejdsprocesser for at opretholde livet. En specialisering har formentlig kun været til stede hos de håndværkere, der arbejdede for kongen. Her kommer Lønborg frem til noget meget essentielt. Med bogens sidste afsnit, kap. 9, kan vi se, at også informationerne fra håndværket og metallerne kan fortælle om et hierarkisk opdelt samfund i vikingetiden. Forskellige udsmykningsformer og teknikker har krævet høj håndværksmæssig kunnen. Karakteristisk er, at jo højere i hierarkiet man befinder sig, jo mere gennemført er udførelsen af de enkelte genstande. Det havde været interessant at vide, hvor længe de forskellige arbejdsprocesser varede? Foruden udførelsen i ædelmetal samt de vanskelige udsmykninger må også produktionstiden afsløre placeringen i oldtidens samfund.

Bemærkningerne til indholdet eller det manglende i bogen kan opfattes som kritiske, men sammenfattende må det siges, at en bog om vikingetidens metalbearbejdning har været ventet længe. Med Lønborgs entusiasme får vi et indblik i oldtidens mange forskellige håndværksituationer og vikingetidens genstandsmateriale. Bogen er rigt illustreret med billeder og klare tegninger. Og det komplette resumé på engelsk gør, at bogen vil kunne bruges internationalt.

Iben Skibsted Klæsøe

Michael Kræmmer: Den hvide klan. Om Absalon og hans slægt og om magtspillet og magtens mænd i det 12. århundrede, Spektrum 1999, 198 s., ill., 248 kr.

Med jævne mellemrum kommer der bøger om middelalderen, hvis primære sigte er at fortælle om den til en bredere kreds, end historiske fagbøger traditionelt gør. Vivian Ettings bog om Kalmarunionen fra 1998 var en sådan, og her i middelalderåret må man sige, at forlagene har fulgt den formodede større interesse om perioden op med adskillige udgivelser. En af dem er denne nye monografi fra Spektrum om en af de store skikkelser i dansk middelalderlig historie, Absalon. Bogen har bevidst udeladt en akademisk fremtoning, idet fodnoter og forskningsdis-

kussioner er udeladt. Det er et dristigt fravalg for et århundrede, hvor kilderne er så få, og hvor meget står og falder med, hvilke antagelser man stiller op som sit udgangspunkt. Muligvis har Skyum-Nielsens gamle forsøg fra begyndelsen af 1970'erne *Kvinde og slave* skræmt, for her var det populariserende sigte sidestillet med kildehenvisninger i en sjælden komprimeret form. I stedet har forfatteren satset på en djærv fortællestil, hvor der er levnet god plads til ræsonnementer; hvordan skal man nu forstå dette, hvad taler for, hvad imod. Bedømt som formidling virker dette godt, for som læser bliver man ubesværet ført gennem det meste af et århundredes politik uden at tabe tråden eller føle overvægten af et for stort persongalleri. Og selve hovedfiguren bispen, bygherren, borgbyggeren og vendernes betvinger kommer man også i glimt tæt på. Dog kunne jeg have undværet de af og til noget billige og anakronistiske overskrifter som »Landmandsliv og Familieidyl«.

Bogen er bygget op i fire omtrent lige store kapitler, som henholdsvis omfatter Absalons barndom og ungdom, hans studieår i Paris og tiden frem til blodgildet i Roskilde (1157), tiden som Roskildebisp og sidst årene, hvor han tillige var ærkebisp. Dertil er føjet et femte, som mere har udsynets karakter og gør status. En egentlig indledning savnes derimod. For så vidt er det lidt af et kunststykke at kunne disponere stoffet på den måde, for vor viden om de første 30 år af Absalons liv er med et jysk udtryk ikke ret stor. Det vil sige, at vi ved næsten ingenting om dem. Hvad skal man så gøre? Det er her man skal mærke sig bogens titel, for dette er fortællingen om en slægt, Hviderne, som i ly af dygtig politik kom til at sætte sit afgørende præg på det meste af et århundrede. Skikkelsen Absalon er slægtens fremmeste eksponent, og derfor er han den røde tråd i bogen. En biografi er det med andre ord ikke. Af samme grund fraskriver Kræmmer sig at diskutere med Hans Olriks biografi om Absalon fra 1908-09, som han omtaler som det rådende standardværk på området. Sit eget bidrag kalder han beskedent for »et synspunkt«.

Dette er dog mest af alt en retorisk øvelse, for Absalon kunne ikke have lært det bedre i Paris – Kræmmer's bog er et langt opgør med det udgangspunkt, som var Olriks trolige afsæt for 90 år siden, nemlig Saxo. Saxo er blevet til det partiske indlæg, som ikke uden videre kan tages for pålydende. Fædrelandets søn, rigets udkårne, den retfærdige kristne forkæmper falmer, og tilbage står kun omslagets foto af Absalon til hest på Højbro Plads. Hvad sætter Kræmmer så i stedet? Ja, som undertitlen angiver, findes ordet magt her to gange. Magtens nøgne væsen bliver vel kernen. Kræmmer kan dårligt beskyldes for at ville romantisere, og kongers og stormænds kyniske handlinger forbliver, hvad de er. Erik Emune foretrak således at drukne sine fjender

(s. 39), Valdemar blindede og kastrerede dem (s. 117), andre slog dem ret og slet ihjel. Krig og vold var en del af dagligdagen, og dermed også af tidens måde at tænke på. Dette er vel det egentlig nye hos Kræmmer. Der er en lydhørhed over for kilderne, og især den anderledeshed, de giver udtryk for i forhold til i dag. Kræmmer betvivler vel dybest set, at man kan sætte sig i disse menneskers sted, for vilkårene var så forskellige i forhold til vores, at det måtte give helt andre støbninger. I det lys må man som historiker videregive det, man ser og læser i kilderne, nøgternt og retfærdigt over for den tid, man behandler. For Kræmmer betyder det, at ingen fordømmes på grund af deres handlinger. På den ene side er det befriende i forhold til en stor del af historikernes tradition på området, på den anden side kan man diskutere, om Kræmmer ikke går for langt. Når årbøgerne hæfter sig ved denne eller hin konges grusomhed, er det vel ikke fordi de sympatiserer med ham. Snarere er det en påpegning af, at her overskred tronindehaveren en grænse. Og grænser betyder, at man havde et stædet, et moralkodeks. Dette kodeks har Kræmmer efter min bedste mening ikke forsøgt at indkredse. Det ville tænkeligt også være svært, for der har helt sikkert stået kamp om det i det 12. århundrede. Kirken var på vej frem, og dens synspunkter vandt i stigende grad tilslutning. Kommer man op i det følgende århundrede har vi beretningerne om stormænd, dronninger og andre celebre personligheder, der sætter det hidtidige ud af kraft, og på radikal vis ønsker man at virkeliggøre kristne idealer som pleje af syge osv. I en eller anden forstand var jorden vel blevet godet herfor af cisterciensernes lære. Man kunne godt forestille sig, at netop i kraft af Saxo ville disse sejrende idealforestillinger kunne indkredses.

En vending som den just anvendte »man kunne godt forestille sig« hører til Kræmmers foretrukne. Som allerede nævnt giver den plads for gode refleksioner, men den bliver også benyttet til det, som vi ikke kan vide noget om, og hvor det ene gæt kan være lige så godt som det andet. Tendensen hertil er især udpræget i bogens første to kapitler. Det udspringer for så vidt af lysten til at formidle og komme sit publikum i møde. Inden Kræmmer har set sig om, er han havnet på dybt vand. Hvordan var livet på gården i Fjenneslev, da Absalon var barn? Hvad spiste man? Hvordan rejste Absalon til Paris? Hvem mødte han mon dernede? Eller som på side 56: »Det er vanskeligt at sige, om han [Absalon] blev imponeret ved sit møde med Paris«. Ja, men hvorfor så stille spørgsmålet?

Kræmmers imødekommenhed har tvunget ham til at sætte sig ind i en meget bred vifte af forhold, al ære for det, men fremstillingen er desværre nogle gange blevet derefter. For det første vil en seriøs drøftelse af nogle af de oven-

nævnte forhold ikke kunne besvares, uden at man involverer sig i arkæologiske forhold, og på det punkt er Kræmmer afholdsmand, dvs. han er historiker. For det andet kan man umuligt sætte sig ind i alt. Den på side 24 afbildede gravsten fra Anst kirke (Anst herred, Ribe Stift) med motivet af et ægtepar samt en under dem stående kalv tages helt for pålydende: den animalske produktion var betydningsfuld. Men stenen er både blevet udlagt som skulle den stamme fra slægten Kalv og tjene som en advarsel mod den syvende dødssynd, luxuria. Manden omfavner kvinden – det ses normalt ikke på gravsten – og under dem er dyret. Fravalget af noter, som kunne have uddybet sådanne forhold, er i dette tilfælde en skam.

Hvorom alting er, bogen er i sin helhed faldet heldig ud. Nye læsere vil med fordel kunne begynde her, for den er på bedste vis en appetitvækker. Tilbage står kun at påpege, at trykfejl er der få af, men de findes, se eksempelvis s. 44, anden nederste linie og s. 100, fjerde øverste linie. Mere uheldigt er det, at Harald Hen ikke optræder som en af Estridsønnerne i tavlen over kongeslægten gengivet side 182. Han er dog behandlet i teksten, så det er kun en beklagelig smutter.

Lars Bisgaard

Hans Henrik Appel: Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet, Odense Universitetsforlag, 1999, 713 s. + CD-ROM-bilag, 350 kr.

I 1950'erne og 1960'erne stod Landhistorisk Selskab for udgivelsen af et omfattende tingbogsmateriale fra 1600-tallet, rækker af tingbøger fra Skast herred, Åsum herred, Sokkelund herred og Herlufsholm birk. Man har længe kunnet undre sig over, at dette rige, lettilgængelige kildemateriale kun i meget begrænset omfang blev udnyttet i forskningen. Nu foreligger så hele to solide afhandlinger med baggrund i dette materiale: Knud E. Korff: *Ret og pligt i det 17. århundrede. Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48* (anm. i *Fortid og Nutid* 1998:3, s.236), og Hans Henrik Appel: *Tinget, magten og æren*, der har sit væsentligste grundlag i Skast herreds tingbøger.

Ikke mindst Hans Henrik Appels bog, der er forsvaret som disputats, viser allerede med sit store omfang og brede spektrum af emner, hvilket rigt stof og hvilke rige muligheder der ligger i dette tingbogsmateriale. Han har dog suppleret dette, ikke blot med den utrykte forlængelse af de trykte fra årene 1636-40 helt op til 1699 og spredte tingbogsbind fra andre herredsting, men også med et omfattende materiale i Ribe bispearkiv, i

Ribe stiftets arkiv, i kirkebøger og kirkeregnskaber og i centraladministrationens arkivmateriale, Rentekammeret og Danske Kancelli. Det er der kommet en meget læseværdig bog ud af, en dybtgående undersøgelse af lokalsamfundet i et sydvestjysk herred i en stor del af 1600-tallet.

Med udgangspunkt i en række nyere teoretiske synsvinkler ud fra begreber som statssamfund og rangssamfund, magtstat og skattestat, normer og social kontrol, civilisationsproces og kriminaliseringsproces gennemanalyseres lokalsamfundet ud fra en mikrohistorisk synsvinkel og med anvendelse af familierekonstitutionsmetoden på en række områder. Resultatet er blevet en samfundsanalyse og samfundsbeskrivelse, hvor målsætningen har været at afdække de mekanismer, hvorigennem socialiseringsprocesserne udspillede sig.

Grundlæggende er *ejerforhold, produktionsapparat og producenter*, hvor sammenstilling af data fra kildematerialet og resultaterne af familierekonstitutionsmetoden igen giver anledning til overvejelser over, hvor langt man egentlig kan komme på grundlag af et mere eller mindre fragmentarisk materiale, der er blevet til i en nuanceret virkelighed med mere eller mindre bevidst uklare begreber, når det gælder person- og brugsbetegnelser og skattekrav eller blot betydningen af udtrykket *øde gård*.

Måske er dette heller ikke så vigtigt. Der er alligevel gode muligheder for at komme tæt på *ægteskab og familie, slægtskab, naboskab og handelskab, landsbyens fællesskab og fjendskab, anvendelsen af fysisk vold, fæsteforhold, magtstaten i lokalsamfundet, det kristne fællesskab og den kirkelige disciplin samt den enkeltes placering i fællesskabet*. Flere af disse afsnit belyser forhold, som hidtil kun har været meget lidt kendt. Det gælder lokalsamfundets fogeder, kongens delefoged og ridefogeder og herregårdenes ridefogeder, ladefogeder og bondefogeder, hvis rekruttering, aktiviteter og stilling i forhold til befolkningen gennemgås nøje. Det gælder forholdet mellem lokalsamfundets beboere, landsbystyre, konflikter, storbønder og magtelite. Det gælder udviklingen af magtstatens funktioner i og påvirkning af lokalsamfundet, hvor der påvises en voksende centralisering. Nyt lys kastes over andre områder og problemer, som eksempelvis de komplicerede forhold omkring skifteregistreringer, deres repræsentativitet og dækningsgrad. Livet i menigheden og præstens stilling og handlingerne i kirken. Ægtekabsstiftelse og formueoverlevering. Magtstrukturer og magtelite i lokalsamfundet – uden at man dog føler, at vi kommer om bag ved de mekanismer, der styrer disse forhold. Institutionerne det åbenbare skriftemål og herremændens minde som konfliktløsningsorganer er af ikke mindre betydning end tingstedet.

Et par afsnit til sidst beskæftiger sig specielt

med det, der er baggrunden for det rige tingbogsmateriale, *herredstinget* og *herredstinget som brugerstyret konfliktløsningsorgan*, af Hans Henrik Appel for tiden efter 1600-tallets midte set ændret i retning af *herredstinget som juridisk maskineri*. Herredsting og retsvæsen behandles ud fra en nyere synsvinkel på domstolene som *sociale arenaer* og *magtens teatre*, og de mange forskellige former for sager gennemgås, varsel, lysning, fordeling osv., og en række sager ses ud fra deres indhold, sagesfald og aftingning, misgerninger og fredsbrud, tyverisager osv.

Hans Henrik Appels bog giver et bredt, meget indgående indblik i et bondesamfund i 1600-årene. En mængde forhold er belyst, og forfatteren viser stor forståelse for forhold og begreber, der i dag kan forekomme os meget fjerne. Ikke altid kan man dog være enig med ham. Det forekommer således usandsynligt, at skrivekyndigheden skulle have været så udbredt, som han hævder, i et bondesamfund på den tid, når man tager skrivekyndigheden blandt den tids skippere og en noget senere tids bønder i betragtning. At det er en fejlslutning, når det konstateres, at de mange gældssager umiddelbart skulle vidne om en udbredt pengeøkonomi og et monetariseret marked, fremgår af mange regnskaber, der viser, at kreditgivning var overordentlig udbredt. Det gælder også, når bønderne foretog deres meget begrænsede køb af helt nødvendige varer hos købstædernes købmænd. Det kan her undre, at Hans Henrik Appel konstaterer, at købstadfolks gældsfordringer drejer sig om fæsteafgifter eller tiende, og at køb af klæde, plovjern o.a. kun spores indirekte gennem skifterne, for han anfører dog selv i kildefortegnelsen Ribe-købmanden Hans Friis' regnskaber, og de vidner i rigt mål om noget andet.

Bogen er velskrevet, og forfatteren benytter i mange tilfælde på en frisk måde moderne udtryk og vendinger på datidige forhold, så de i højere grad gør indtryk. Teksten gøres i høj grad levende gennem normaliserede, moderniserede gengivelser at tekster fra tingbøgerne, man hører i talrige tilfælde den tids mennesker snakke. Og den brede fremstilling understøttes på en god måde af en udbredt brug af figurer og kort. Et personregister, omfattende også forfatterne til den anvendte litteratur, gør det lettere at holde sammen på oplysningerne i den store tekst.

Udover grundlaget i det omfangsrige utrykte kildemateriale bygger bogen også på en omfattende trykt litteratur, dels teoretisk, dels vedrørende området og generelt forhold i tiden. En vigtig del af kildematerialet fremlægges endda til sidst i bearbejdet tabelform på den CD-ROM, der følger med bogen. På den læser man efter installation af et læseprogram det materiale, der ligger bag grafer og kort, 148 A4-sider med 73 tabeller, herunder en stor tabel, der anfører alle de personer, der fungerede som stokkemænd på tinget i årene 1636-57 og 1660-81. Fra tabeller-

ne henvises eventuelt til kortene i bogen. Med dette CD-ROM-bilag og ved sin form i øvrigt er Hans Henrik Appels bog et godt eksempel på et arbejde, der ikke blot fremlægger resultater og en forskers synspunkter, men også i vidt omfang åbner mulighed for andre for at arbejde videre med stoffet og problemstillingerne.

Ole Degn

Geschichte Schlesiens. Vom frühen Mittelalter bis 1920. Dänisch-deutsche Historikerkonferenz des Institut für Grenzregionforschung in Zusammenarbeit mit der Akademie Sankelmark vom 28. bis 30. September 1997 in Sankelmark, Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa 1998, 180 kr.

Som angivet i titlen og undertitlen er denne bog en samling bearbejdede foredrag, 15 i alt, af danske og tyske historikere, holdt ved en fælles konference i Sankelmark. Det er ikke første gang, at historikere på begge sider af grænsen mødes om det Slesvig, som de har fælles interesse i. Viljen til samarbejde har imidlertid ikke været så stor, at det har udviklet sig til en tradition. I adskillige perioder siden 1920 har modsætningerne i landsdelen været en hindring for frugtbar udveksling af synspunkter og erfaringer. Det må derfor tages som udtryk for en positiv vilje til fornyelse og samarbejde, at konferencen på Sankelmark og siden denne bog har set dagens lys.

Bogens opbygning er både kronologisk og tematisk, hvilket er en styrke. De fleste af artiklerne behandler hver sin side af det samme tema, nemlig: Slesvig som et selvstændigt og egenartet område med vægt på områdets ydre grænser og indre integritet. Derved fremstår der en rød tråd i behandlingen af hertugdømmets historie fra den tidlige middelalder til delingen i 1920; dog glimrer perioden 15-1700 ved sit fravær!

Slesvigs ydre grænser behandles for middelalderens vedkommende i tre artikler om henholdsvis hertugdømmets opståen omkring år 1200 (Thomas Riis), Slesvig og Norden 11-1400 (Esben Albrechtsen) og bispedømmet Slesvig som en del af den universalkirkelige struktur (Günter Weitling). Hertugdømmets integritet, eller mangel på samme, indgår som et element i en artikel om den senmiddelalderlige krises betydning i henholdsvis Øst- og Vestslesvig (Bjørn Poulsen). Forfatteren benytter her et perspektiv fra den nyere internationale forskning, og sætter spørgsmålstegn ved, om den senmiddelalderlige krise nu også var en krise, eller om der snarere var tale om en (kort) overgangs- og omstillingsperiode, der i øvrigt var væsensforskellig i Øst- og Vest-

slesvig. På dette sted er der et spring frem til 1700-tallet, hvor Slesvig blev inkorporeret i kongeriget. En artikel om godsstrukturer i Slesvig 1750 (Carsten Porskrog Rasmussen) danner dog en slags bro, idet de geografiske forskelle i landbrugsstrukturen fremhæves, og dermed videreføres et perspektiv fra Bjørn Poulsens artikel.

Inkorporationen og dens følger behandles af Harald Gustafsson og Lars N. Henningsen. Gustafssons artikel inddrager rigets øvrige dele for første (og eneste) gang i bogen, nemlig i en overordnet diskussion af begreberne *helstat* versus *konglomeratstat*, mens Henningsen beskæftiger sig med ideen bag og realiteten i inkorporationen. Slesvigs indre forhold er atter belyst med udgangspunkt i landbosamfundet, og ligesom i Bjørn Poulsens artikel bliver nye synsvinkler præsenteret. Martin Rheinheimer tager sit udgangspunkt i et omfattende studium af slesvigske landsbyvedtægter og argumenterer bl.a. for, at vedtægterne var bøndernes egen måde at integrere landsbysamfundet i den tidlige moderne stats system; den lokale myndigheds konfirmation af vedtægterne var bøndernes garanti for, at de havde gyldighed!

Perioden fra 1840'erne til 1920 fylder traditionelt meget i Slesvigs historie, og bogen her gør ingen undtagelse. Af de sidste seks artikler behandler de fire forskellige aspekter i relation til problemstillingen: slesvigske, tysk-dansk identitet. Tre af forfatterne behandler henholdsvis propagandaen op til 1848-konflikten (Henning Unverhau), den nationale symbolik i mindesmærker, sange m.v. 1864-1900 (Inge Adriansen) og den slesvigske presse 1864-1920 (René Rasmussen), mens spørgsmålet om, hvornår der opstod en slesvigske identitet behandles af Hans Schultz Hansen. I en for bogen lidt utypisk teoretisk tung artikel redegør Bjørn Hansen for den sene industrialisering i Slesvig. Som rosinen i pølseenden afsluttes der med en begivenhedshistorisk gennemgang af folkeafstemningen 1918-20 (Broder Schwensen).

Når en samling foredrag udgives i bogform, bliver resultatet ofte broget. Det er også tilfældet med *Geschichte Schlesiens*. Som helhed er bogen imidlertid et positivt udtryk for, at historieforskningen i grænselandet er inde i en positiv og frugtbar udvikling, hvor man er åben overfor fornyelse i synspunkter, angrebsvinkler.

Jesper Thomassen

Arnt Jerup Wiis: Kanoner, krudt og kugler – og mange andre forhold ved Læsø Forsvarsvæsen 1807-1814, Udgivet af Læsø Museum, 1998, 125 s., ill., 148 kr.

Kanoner, krudt og kugler behandler et relativt upåagtet aspekt af Englandskrigen 1807-1814,

nemlig det lokale forsvars organisation og virksomhed, og i nogen grad også indflydelse i et lokalsamfund. Det ikke kun et ret upåagtet aspekt af en markant periode i Danmarkshistorien, der behandles, men også et upåagtet lokalsamfund. Såvel geografisk som historisk, skriver Arnt Jerup Wiis (s. 11), er det vanskeligt at få øje på Læsø. Øens historie, særligt under Engelskrigen, er kun sporadisk og ofte fejlagtigt behandlet; et forhold, som Wiis' bog råder bod på. Forfatteren betegner forudsætningen for bogen som en samling af Læsø-episoder 1807-1814, som Læsø Museum nu har formidlet i foreliggende form, og skønt bogen da også indeholder mange og lange kildecitater, så er den ikke søvndyssende. De væsentligste nationalhistoriske rammer er anført, men ellers er bogen en spændende beretning om det lille øsamfund i krigstid.

På Læsø havde man allerede i slutningen af 1700-tallet taget initiativ til at organisere et kystforsvar mod sørøvere, bl.a. med kanoner fra strandede skibe, så man var til en vis grad beredt, da storpolitiske dønninger rullede ind mod øen. Da den frivillige kystmilitis senere blev forstærket med regulære tropper, blev Læsø, med dens kanoner og grunde farvande, et yndet tilflugtssted for kapere og kanonbåde, der her kunne søge beskyttelse for engelske krigsskibe. Læsø fik på den måde en funktion i krigen, omend forstærkningen ikke havde et omfang, der kunne modstå egentlige landgangsoperationer, eller var i stand til at modtage store grupper krigsfanger. Det sidste var faktisk mere sandsynligt, eftersom det var lettere for en kaper at bringe en prise til Læsø, frem for at gøre den lange tur til Fladstrand (Frederikshavn) eller Hals, og netop mulighed for stranding eller erobring af et stort skib gav de befalingshavende på Læsø problemer: Hvis man på den ene side bjærgede mandskabet, ville man faktisk lade øen falde i fjendehånd, men på den anden side: »... at skyde paa dem eller lade dem crepere, saafremt de kunde reddes, kunde vel heller ikke forsvares.« (s. 37-38.) De mange episoder skildres indgående og giver et levende indtryk af træfninger, strandinger, organisering af vagt- og signaltjeneste, indkvarteringer m.m., og af forholdene på øen i øvrigt. Således undrer den udstationerede kaptajn Høhling sig over, at Læsøboerne sender kvinderne ud på vagttjeneste (s. 50-51), og over, at kvinderne håndterede heste i modsætning til mændene (s. 68), hvilket imidlertid skyldtes, at det normalt var kvinderne der tog sig af den slags arbejde, mens mændene var på søen. Alt i alt bliver læseren grundigt orienteret. Hvert enkelt kapitel er behørigt forsynet med noter, og bogen afsluttes med de nødvendige fortegnelser over litteratur og arkivmateriale. Kun enkelte mangler kan konstateres, som f.eks. ved en tvist i forbindelse med indkvartering (s. 64). Der rede-

gøres for sagens opståen, men ikke dens udgang. Det afsluttende personregister er ikke komplet. Disse få anker til trods må det konstateres, at der er tale om en vellykket og gennemarbejdet redegørelse for forholdene på Læsø 1807-1814.

Billeddelen er mere problematisk. Bogen er udelukkende illustreret med tegninger af Jan Jerup. En del af disse fremstiller begivenheder, som tegneren forestiller sig dem, og er blottede for dokumentarisk værdi. Som illustration kan det måske forsvares. Mere ærgerligt er det, når tegneren f.eks. gengiver en hirschfinger, en kirke eller et gravminde. I de tilfælde havde et fotografi haft såvel illustrativ som dokumentarisk værdi. Helt galt går det, når en tegning af Læsø Ting- og Arresthus er gengivet »frit efter Bing« (s. 62) – Bing var birkedommer på Læsø – eller når et landskab gengives »frit efter akvarel af P.C. Skovgaard« (s. 76). I sådanne tilfælde ville originalen være at foretrække.

Men lad det nu være. I en periode, der ellers er karakteriseret af Nelson og Napoleon på europæisk niveau, og af guldalder og statsbankerot på dansk niveau, er det både nyt og oplysende at læse om livet i en afsides dansk lokalitet i denne turbulente tid, og tillige inspirerende, ikke mindst i de af landets kystområder, hvor de fysiske levn efter batterier og andre installationer forekommer i større mål end på Læsø.

Henrik Gjøde Nielsen

H. Arnold Barton: Northern Arcadia. Foreign Travelers in Scandinavia, 1765-1815, Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 223 s., ill., £39.95.

For Sveriges og Norges vedkommende findes der grundige bibliografier over udenlandske rejsendes skildringer af landet, men Harald Ilsøes *Udlændinges Rejser i Danmark* fra 1963 rækker ikke længere end til år 1700. H. Arnold Barton har ikke blot påtaget sig den ikke ubetinget taknemmelige opgave at registrere en stor del af de mange rejsedagbøger, rejsejournaler, rejseberetninger og rejsebeskrivelser, der omhandler de nordiske lande inklusive Island og Færøerne i anden halvdel af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede, men også at læse dem grundigt igennem for at tegne et samlet billede af de forskellige europæiske, hovedsageligt engelske, franske og tyske og en enkelt italiensk rejsendes oplevelser, indtryk og observationer. Forfatterens flid og grundighed fremgår allerede af bogens første kapitel, præsentationen af de vigtigste rejsende og deres forskellige nationale og sociale baggrund og oversigten over deres mest almindelige transportmidler og foretrukne rejse-

ruter. Selv om det kun handler om de overvejende adelige og borgerlige rejsende, der, i nogle tilfælde dog først langt senere, fik offentliggjort deres optegnelser, tegner dette kapitel et præcist og nuanceret billede af Skandinaviens placering i den europæiske litterære rejsekultur, der igennem sin voldsomme vækst i de sidste årtier af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede i stigende grad inddrog også de mere perifere dele af kontinentet.

Bogens andet kapitel handler om det som også forekommer at have optaget størst opmærksomhed hos de fleste rejsende: finkulturen, kunst og videnskab, selskabslivet, eliten og magthaverne i de efter skandinavisk målestok større byer, som de rejsende især i begyndelsen af den undersøgte periode fortrinsvis opholdt sig i. Ved at sammenligne de forskellige rejsendes mere eller mindre kritiske vurderinger af civilisationens fremgang eller mangel på samme i København, Stockholm, Christiania, Bergen og en lang række mindre skandinaviske byer tegnes der et nuanceret billede af, hvordan den nordiske periferi har taget sig ud i de kosmopolitiske rejsendes kritisk vurderende øjne. Genrens anekdotiske tilbøjeligheder gør sig også gældende i analysen i dette som i de efterfølgende kapitler.

Anderledes håndfast er problemstillingen i bogens tredje kapitel, der retter opmærksomheden mod landskabet og de materielle levevilkår, der i de europæiske rejsendes øjne gjorde Skandinavien til en verden af forskelligheder: de tysktalende dele af det danske kongerige fremstår gennemgående som de mest fremskredne, men forfatteren tager desværre ikke selv stilling til rimeligheden i vurderingen af forskellene mellem de forskellige skandinaviske regioner hos de forskellige rejsende, der jo heller ikke baserede deres vurderinger på ensartede, for ikke at tale om videnskabelige, i moderne forstand statistiske kriterier. Mens de rejsende i 1760'erne og 1770'erne først og fremmest var optaget af byerne, eliten og den officielle kultur, retter blikket i de efterfølgende årtier sig i stigende grad mod landet og mod bondebefolkningen.

Fjerde kapitel handler derfor om de rejsendes vurdering af landbefolkningens levevilkår i de forskellige regioner og deres etnografiske skildringer af fester og ritualer, markeder og underholdning, dans og musik, samt sprog og læsefærdighed. Selv om der ikke hersker enighed blandt de rejsende, tegner der sig alligevel noget, der ligner et mønster: bønderne i Slesvig-Holsten blev gennemgående anset for at være mere velstående end dem i Danmark, der også i sammenligning med de svenske fremstår som forholdsvis fattige og tilbagesående. Sammenlignet med svenskerne var nordmændene i de rejsendes øjne til gengæld præget af større åbenhed og frihedstrang, hvorimod finnerne fremkalder langt mere modstridende reaktioner. Kun forholdsvis

få rejsende nåede så langt som til Lapland og Finmarken eller Island og Færøerne, der behandles i et særskilt femte kapitel under overskriften *Ultima Thule*. Selvom forfatteren kun har afsat knapt 30 sider til formålet, når han alligevel i det mindste at nævne de mest centrale temaer og motiver i tidens etnografiske portrætter af samerne, færingerne og islændingene. Islands prækære stilling under den dansk-engliske krig påkalder sig naturligt nok størst opmærksomhed, og analysen af de engelske rejsendes skildringer af Islands geografi, ressourcer og indbyggere udgør en af bogens mest vellykkede afsnit. På den anden side kunne man godt have ønsket sig en grundigere diskussion af fx det forhold, at så mange af de rejsende tegner et så nærgående billede af skriftkulturens og lærdommens forbavsende store udbredelse blandt datidens islændinge, men en sådan diskussion ville nok kræve inddragelsen af andre kilder, end dem forfatteren har valgt at holde sig til.

Det sjette og sidste kapitel er et forsøg på at afdække et mønster i overgangen fra den første, oplyste generation af rejsende til deres »præromantiske« efterfølgere for derigennem at placere ændringerne i de litterære billeder af Skandinavien i en bredere idehistorisk kontekst. I den bredere europæiske offentlighed, hos Montesquieu, Rousseau eller Herder fx, har Schweiz måske nok spillet en større rolle som projektiionsflade for de sentimentale og pittoriske, snarere end utilitaristisk oplyste, længsler og fantasier om frihed og naturtilstand. I Skandinavien var det til gengæld især de mange oldtidsminder, der formåede at fange de rejsendes opmærksomhed. Og det er netop i forbindelse med diskussionen af schweizeren Paul Henri Mallet's værker *Introduction l'histoire de Dannemarc* (1755) og *Monuments de la mythologie et de la poésie des Celtes, et particulièrement des anciens Scandinaves* (1756) og deres virkningshistorie, at Barton også kommer ind på, hvordan de udfrakommende jagttagere har påvirket deres værter selvforståelse. Også på dette punkt kunne man have ønsket sig yderligere overvejelser, der igen ville have ført videre til andre kilder.

Som det fremgår af konklusionen holder forfatteren tungen lige i munden i forhold til spørgsmålet om, hvorvidt rejselitteraturen siger mest om de beskrevne forhold eller om de rejsendes egen baggrund og selvforståelse. Under overskriften »The Eyes of the Beholder« lægger den afsluttende opsummering mest op til det sidste, men undervejs får man ofte det indtryk, at det snarere er den beskrevne virkelighed, man får noget at vide om. Meget er således, på nærmest postmoderne vis, overladt til læseren. *Northern Arcadia* er en overmåde oplysende og velskrevet bog, som ikke just belejrer læseren med henvisninger til den omfattende nyere litteratur om europæernes skiftende billeder af sig

selv og de andre i Europa og resten af verden. H. Arnold Barton har valgt først og fremmest at lade kilderne komme til orde. Det er op til læseren og den kommende forskning at stille, og prøve at få besvaret, de mange mentalitets- og videnskabshistoriske spørgsmål, som det righoldige materiale så glimrende lægger op til.

Michael Harbsmeier

Bodil Bundgaard Rasmussen, Jørgen Steen Jensen og John Lund (red.), layout Freddy Pedersen: Christian VIII & Nationalmuseet. Antikker, mønter, medaljer, Nationalmuseet 1999, 178 s., ill., 188 kr.

Efter Christian VIII's død den 20. januar 1848 overgik kongens Antikcabinet på Amalienborg og Det kgl. Mønt- og Medalie cabinet på Rosenborg i 1851 til Det oldnordiske Museum i Prinsens Palæ ledet af Christian Jürgensen Thomsen, siden 1892 kaldt Nationalmuseet. I anledning af 150-året for kongens død afholdtes i 1998 et symposium om de to samlingers betydning for Nationalmuseet, og seks indlæg er nu udgivet og samlet som velskrevne, velillustrerede artikler. I bogen, der er i læsevenligt format med tiltalende lay-out af Freddy Pedersen, er både et nyttigt personregister og en fyldig litteraturliste, hvor flere titler omtalt i den første artikel dog mangler. Bogen, der henvender sig til enhver kulturhistorisk orienteret læser, må ses som et glimrende initiativ fra Nationalmuseets side og signalerer disse udenlandske samlingers betydning som en integreret del af dansk kulturarv. Det er lykkedes forfatterne at fremstille utallige, overraskende aspekter af historien om den aktive kongens samlinger og engagement set i kulturhistorisk perspektiv.

Overinspektør ved Antiksamlingen i 1949, Niels Breitenstein, skrev den grundlæggende artikel om samlingen i »Christian VIII's Vasecabinet« i bogen *Antik-Cabinetet* udgivet af museet i 1951. Den handler om kongens rejse, det nære samarbejde med antikvarerne P.O. Brøndsted og Christian Tuxen Falbe, erhvervelser osv. Der savnes et stort honnør til Breitenstein, hvis pionerarbejder tydeligvis er inspirationen, det er kun blevet til småhenviisninger i noteform. »Af intet kommer intet«, som arkitekten Martin Nyrop har sagt, og sådan hænger tingene jo sammen.

Grunden til Vasecabinetet blev lagt på prins Christian Frederiks og prinsesse Caroline Amalies rejse til Tyskland, Italien, Frankrig og England 1818-22. Rejsens forløb kendes fra prinsens dagbøger og optegnelser publiceret i 1970'erne. Mødet med Roms ruiner og museer, men især

opholdet i Napoli i 1820 og 1821 som Ferdinand af begge Siciliers gæst, vakte prinsen ildhu, velskolet som han var af sin barndoms lærere. Prinsen besøg i museer og samlinger, kontakten med kunstnere, lærde og udenlandske samlere, er beskrevet sagligt af Bodil Bundgaard Rasmussen, med hovedvægten på Napoli-opholdet. Det blev til erhvervelser af græske og romerske oldsager fra biskop Capece Latros samling, mønter m.m. takket være rådgivning af P.O. Brøndsted, hofagent i Rom 1819-23, et samarbejde der varede til Brøndsteds død i 1842.

Napoliopholdet betød også en betragtelig forøgelse af møntsamlingen. Jørgen Steen Jensen beretter i en veloplagt artikel om Christian VIII som numismatiker, et emne han før har skrevet om, men nu samlet i én historie. Siden Frederik III samlede kongerne mønter, men Christian VIII overgik alle sine forgængere ved at anlægge en betydelig samling af græske mønter fra Syditalien og Sicilien og en anseelig samling revolutions-medaljer fra 1830'erne og 1840'erne, hvor kongen støttede sig til statsmanden Élie Louis Decazes, hertug af Glücksbjerg og ejer af Dehns Palæ. Medaljerne inspirerede prinsen til at bestille Akademiets C.F. Hansen- og Thovaldsen-medaljer m.fl. hos medaljør Christen Christensen, der lærte prægeteknik i Paris.

Anne Haslund Hansens fortæller morsomt om den lille samling ægyptiske rariteter af små ushabtfigurer, samt 30 amuletter og indlæg i mumiekister doneret af den ukendte Georg Booth. Det kan undre, at hun ikke i sin omtale af Winkelmann og Høegh-Guldbergs samling nævner Wiedewelts Samling af ægyptiske og romerske Oldsager (1786), det første katalog på dansk, der beskrev og gengav oldsager. John Lund har tidligere skrevet om søofficeren Christian Tuxen Falbes betydning som agent og antikvar i Tunesien i 1820'erne, og indrager nu også hans arbejde for Vasecabinetet siden 1828 og de oldsager, han skaffede som dansk konsul i Grækenland i 1830'erne. Lunds artikel tydeliggør Falbes vigtige rolle, hans omhyggelige katalogarbejder og bringer en liste over hans gaver til majestæten 1832-46. Der er et hestebein fra en metope på Parthenon-templet, et hovedværk »omend måske noget overvurderet – i græsk arkitektur og kunst«, skriver Lund om templet, en forfriskende bemærkning, det ville vi gerne læse mere om. Lund mener, at J.L. Ussing medvirkede til at 200 antikke vaser og oldsager sendtes af arkitekten Chr. Hansen fra Athen til samlingen i 1847. Det lyder dog mærkeligt, Hansen brød sig ikke om Ussing, og vi venter stadig på museumsfolkens historie om den Hansenske samling, det kan blive spændende.

Anders Monrad Møller har skrevet en mosaik om samlingernes betydning for Christian VIII med håndplukkede citater fra kongens dagbøger, det er ganske morsomt og oplysende, men der savnes supplerende forklaringer og referen-

cer til kollegers arbejder, citaterne svæver i luften og har ikke speciel relevans til netop Nationalmuseet. Bogen afrundes af Jørgen Jensen, der i 1992 udgav *Thomsens Museum*. Han går utraditionelt til værks i beskrivelsen af samarbejdet mellem kongesønnen og borgersønnen Chr. Jürgensen Thomsen; et jævnaldrende, jævnbyrdigt par præget af tidsånden, og takket være kongens indsats kunne hans samlinger »overgives til det unge folkestyre som en kostelig arv fra enevældens tid«, konkluderes det. Den udenforstående bliver så glimrende oplyst om dette i bogen *Christian VIII og Nationalmuseet*.

Ida Haugsted

Emanuela Barrellai: Herman Schubart, Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, i kommission hos Odense Universitetsforlag, 1998, 80 s., ill., 125 kr.

Den danske diplomat Herman Schubart (1756-1832) er nok mest kendt som svoger til finansminister Ernst Schimmelmann, som ejede det kendte landsted Sølyst ved Skovshoved.

Det var dette familieskab, som skaffede Herman Schubart en arvefjende i grev Anton Wedel-Jarlsberg. Den halvforrykte greve mente nemlig, at Schubart, takket være den schimmelmanske kreds, havde franarret ham en diplomatisk post. Men ellers var Schubart en vellidt og dygtig gesandt for Danmark i flere lande, indtil han i 1819 slog sig ned på Sollerupgård på Fyn.

Det er med udgangspunkt i denne sidste periode og i hans efterladte erindringer, at lektor Emanuela Barrellai har skrevet bogen. Den fremtræder som et overordentlig smukt billedværk, men teksten lever ikke helt op til udstyret. Handlingsforløbet virker springende og forvirrende, og man kan ikke lade være med at ønske, at forfatteren havde ladet sig nøje med at få oversat Schubarts erindringer til dansk. Selv har hun fået disse, som er skrevet på fransk, for fem år siden sat i trykken på originalsproget. Forfatterne må imidlertid roses for at vække interesse for den danske diplomat, som er en betragtningsværd for vores kendskab til periodens historie.

Hasse Neerbek

Claus Bjørn (udg.): Dorothea Charlotte Hermine von Rosen. En hoffrøkens erindringer 1844-46, 1999, 62 s., ill., 98 kr. Forhandles gennem Knud Grøphic Consult, Odense.

Selvom der ikke er tale om en stor kildeudgivelse, hverken af omfang eller indhold, fortjener dog Dorothea Charlotte Hermine von Rosens (1823-1909) erindringer at fremhæves på grund af deres kulturhistoriske værdi. Amtmandsdatteren Dorothea von Rosen fra Segeberg i Holsten var fra 1844 hofdame hos Christian 8.'s dronning Caroline Amalie, hvor hun loyalt forrettede sin tjeneste indtil dronningens død i 1881, et hverv der næsten synes at have været et kald for hende. Man fornemmer tydeligt hofdamens store ærbødighed og loyalitet over for både dronningen og kongen, der begge kom til at indtage en stor plads i hendes liv og gerning. Dorothea von Rosen blev aldrig et af hoffets midtpunkter og ønskede det heller ikke.

I første række kom hendes arbejde for dronningen, og hun opstillede tidligt nogle retningslinjer: »Efterhaanden, som jeg bedre lærte Forholdene og Menneskene at kende, følte jeg mig mere hjemme i min Stilling, og min Kærlighed til Dronningen voksede Dag for Dag. Efter de forskellige Samtaler med højerestillede, foresatte og andre Mennesker kom jeg til den Beslutning: 1) Aldrig at blive træt i Hensyntagen til overordnede og ældre. 2) Altid at forholde mig passiv, hvor jeg intet havde at gøre eller behøvede at handle, 3) og aldrig at tabe Selvbeherskelsen. Med disse Fortsæt for Øje haabede jeg heldigt at kunne løse min Opgave ved Hoffet« (s. 34).

Hofdamens erindringer belyser især Caroline Amalies helt egen kreds ved hoffet, hvor man bl.a. møder N.F.S. Grundtvig, men også det danske hof i 1840'erne, hvor brydningerne mellem dansk og tysk bidrog til at ødelægge idyllen i kongefamilien. Desuden indeholder erindringerne en række karakteristikker af kongefamiliens medlemmer og Dorothea von Rosens kolleger. Bogen, der er forsynet med et udmærket forord samt personfortegnelse og noter, fremtræder i et læsevenligt udstyr, som indbyder til fordybelse i hoffrøkenens verden.

Christian Larsen

Erik Nørr (udg.): Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909 I-IV, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie/Odense Universitetsforlag, 1999, 1571 s., ill., 795 kr.

Igennem 55 år holdt de to venner Otto Møller og Thomas Skat Rørdam kontakten ved lige igennem en omfattende brevveksling, hvoraf de 492 er bevaret og foreligger nu atter på tryk. Allerede i 1915-16 udgav Thomas Skat Møllers søn Hemming Skat Rørdam korrespondancen mellem faderen og Otto Møller, men i en stærkt beskåret udgave. Dels var 200 breve udeladt, dels

var der foretaget større eller mindre beskæringer i de øvrige. Det sidste skete af hensyn til personer, der endnu levede, og som var omtalt i stærke vendinger. Bl.a. havde Otto Møller lige efter tabet af hertugdømmerne i 1864 skrevet til Thomas Skat Rørdam, at »*ja hvem Gud vil revse, dem sender han en Glüksburger til Konge, thi der er dog nok Ingen, der var mere tjenlig til at kue det Sunde og fremlokke det Usunde*«. Dette udsagn blev sammen med Rørdams replik om Christian 9.'s store enfoldighed udeladt. I 1915-16 var det nemlig ikke passende for en søn af biskoppen og den kgl. konfessionarius at offentliggøre sådanne bemærkninger. Også mange andre steder var mindre behagelige udsagn om chefer, kolleger, politikere og andre skåret væk.

Det må derfor hilses velkommen, at arkivar, dr.phil. Erik Nørr har påtaget sig det store arbejde med en ny- og genudgivelse af brevene, der samtidig markerer Selskabet for Danmarks Kirkehistoris 150 års jubilæum. Nørr er en meget fin kender af perioden og har tidligere udgivet Otto Møllers og Jakob Severin Deichmann Branths brevveksling (1986).

Otto Møllers (1831-1915) og Thomas Skat Rørdams (1832-1909) fædre var bekendte, så de to drenge kendte hinanden, inden de i 1850'erne begyndte at læse teologi sammen. Selvom de havde fælles baggrund og udgangspunkt i grundtvigianismen, formede deres karrierer sig forskelligt. Efter embedseksamen tog Otto Møller hjem til Gylling præstegård øst for Horsens, hvor han forblev til sin død, først som faderens kapellan, siden som sognepræst. Til trods for at Otto Møller forblev i sin præstegård (og nødtigt forlod den), bevarede han kontakten til det lærde miljø, dels gennem en omfattende brevveksling, dels ved utallige tidsskriftsartikler og 33 bøger. Dette gjorde ham til en af tidens mest to-neangivende teologer.

Thomas Skat Rørdam var den mere udadvendte, der gradvis steg i graderne, selvom det holdt hårdt. Som grundtvigianer mødte han modstand ved universitetet og særlig hos Sjællands biskop H.L. Martensen. Det lykkedes ham dog at blive sognepræst på Sydvestsjælland, også fordi man gerne så ham væk fra hovedstaden. Først i 1880 opnåede Rørdam at blive forfremmet til sognepræst ved Helligåndskirken. Derpå fulgte så udnævnelsen til Holmens provst i 1886, og som den første grundtvigianer blev han i 1895 Sjællands biskop.

På grund af de lange afstande mellem de to venner blev brevene et vigtigt middel til at opretholde kontakten. Stort set alt blev diskuteret. Det kunne være den nyeste teologiske litteratur, hvor der ikke blev lagt imellem fingrene. Rørdam skrev således om N.G. Blædels bog *Grundtvigianismen og den danske Folkekirke* (1873): »*har Du læst Mage til løst og uvederheftigt Sludder? saadan rigtig Kællingsludder*«. Ingen af de

to venner brød sig meget om biskop Martensen, og hans bøger blev også modtaget meget køligt. Martensens hovedværk *Den christelige Ethik* (1871-78) var ifølge Otto Møller »*en velsmagende Bid for alle de fine, svage Maver; der er Sandheden tempereret, saa Ingen udsætter sig for Forkølelse i kold Alvorlighed*«. Det bedste, man kunne sige om bogen, var, at den var »*en christelig Morshabsbog*«: morsom var den jo, og ukristelig kunne den jo ikke være. Da anden del udkom i 1878, var det stadig Martensens »*Middelvejsmoral*«, der irriterede Otto Møller. Desuden syntes Møller, at Martensen havde placeret sig selv på »*Idealets Højde*«, hvorfra han belærte folk.

De var også hinandens sparringspartner, når det gjaldt egne bøger. De sendte hinanden manuskripter til gennemlæsning og fik rådt for usødet tilbage. I 1870'erne arbejdede Otto Møller på en bog om Jesu liv på jorden, og Thomas Skat Rørdam fik i 1875 en del af manuskriptet at se. Han bebrejdede, at Otto Møller forfulgte Lukas med »*uudslukkeligt Had*«, at stoffet ikke var tilstrækkeligt gennemarbejdet osv. Endelig brød han sig ikke om, at Møller nedgjorde alle, der var af en anden mening, »*som om de enten var komplette Idioter eller snedige Forførere*«. Venskabet var imidlertid så stærkt, at det holdt til trods for de hårde bedømmelser.

Tidens begivenheder og personer blev flittigt diskuteret og kommenteret. Således træder Georg Brandes ind på scenen i 1875. Thomas Skat Rørdam havde lært ham at kende ham hos sine svigerforældre og fandt, at han var en interessant forfatter, »*der til en sjælden Grad af Fuldkommenhed forstaar at »gruppere sin Fortælling*«. Men Thomas Skat Rørdam undlod heller ikke at bemærke, »*at dersom det er muligt at Djævelen kan laane et Mske noget af sin Kraft til at besnære og forfore dem, der er begyndt at komme paa Glatiis, da har han laant Brandes dem*«.

Ved systemskiftet i 1901 overtog venstremanden J.C. Christensen Kultusministeriet, og Otto Møller gav deres nye chef følgende skudsmål: »*en snu, lodden, men daarlig oplyst Person, en almindelig pseudeogrundtvigiansk Degn, der naturligvis ikke forstaar sig paa alt det, han skal have med at gøre*«.

Man får også et levende indblik i præstegårdsliv og familieforhold i forrige århundrede. Især hos Otto Møller var barnedøden tæt på, og i årene mellem 1871 og 1882 døde fire af Otto Møllers i alt fem børn. Da datteren Ingeborg døde i 1871, skrev han til Thomas Skat Rørdam, at »*jeg synes nu bedre end før at kunne forstaae, hvad det har at sige, at »Gud sparede ikke sin eneste Søn*«.

Året efter havde Thomas Skat Rørdam besvær med at finde en ordentlig lærerinde til sine børn. Den første ansøger var »*det underligste, ufornuftige Klokkefaar*«, mens den anden var »*et forunderligt intriguant og koket Fruentimmer, og hen-*

des *Undervisning tarvelig nok*«. Hertil svarede Otto Møller, at det nok ikke var helt uforskyldt. Han mente, at det hang sammen med, »at det skal være en *fin Lærerinde, det er En, der er stor i Musik og i alskens Tungemaal*«. Hvis Thomas Skat Rørdam ville nøjes med »en mere »folkelig« *Børneoplærelse, saa kunde man ogsaa faae det udført ved et mere menneskeligt Redskab*«. Senere i livet havde pigerne alligevel ingen nytte af »alt dette Stads«, som en stadslærerinde proppe- de i hovederne på dem!

Dette er blot et uddrag af det store og spændende materiale, der findes i de fire statelige bind, som det har været en fornøjelse at gennemlæse. Erik Nørres forbilligede udgivelse af brevene er forsynet med en god indledning, et fint noteapparat, bibliografiske oversigter over vennernes litterære produktion, slægtsoversigter og et omfattende personregister, alt præget af flid, grundighed og lærdom. De 492 breve er en hovedkilde til dansk kirke- og kulturhistorie i 1800-tallets anden halvdel, som man ikke vil kunne komme uden om, når man beskæftiger sig med tiden.

Christian Larsen

Mette Skougaard og Jesper Herbert Nielsen (red.): Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis, Rapport i anledning af Frilandsmuseets 100-års jubilæum 1997, Landbohistorisk Selskab 1998, 203 s, ill., 168 kr.

Seminarrapporten *Bondegård og museum. Frilandsmuseernes teori og praksis* gir en interessant innføring i bondegårdsundersøkelsen og frilandsmuseenes historier i Danmark. Svenske og norske bidrag bidrar til å kaste lys over utviklingen av frilandsmuseer og bondegårdsundersøkelser også i disse landene. Ettersom rapporten er en samling av bidrag til et seminar i anledning av Frilandsmuseets 100-års jubileum, ligger dens fokus naturlig nok på danske forhold. Seminaret samlet fler generasjoner bondegårdsforskere, noe som også gjenspeiler seg i bokens tekster. Vi har fått erfaringsbaserte tekster som dokumenterer utviklingen av, erfaringer med og endringer i både museumsvirksomhet og bondegårdsforskning. Men det er også gitt plass til større syntetiserende artikler som setter virksomheten inn i historiske sammenhenger, og artikler som fokuserer på fagteori og -praksis. Med andre ord: dette er et blandingsprodukt som både gir dokumentasjon og problematiseringer av fenomenene bondegårdsundersøkelser og frilandsmuseer.

De tretten bidragene er rubrisert under tre hovedbolker: Studiet av den landelige bygnings-

kultur, Byggeskik og museum og Bondegårdsundersøgelser. Som man kan lese ut av disse overskriftene er hovedproblemstillingene det å undersøke bondegårder og å sette dem opp på museum, og ikke andre sider ved frilandsmuseene. En innvending mot boka er at bare et fåtall av artiklene bringer inn kulturhistoriske strømninger, museumspolitiske avgjørelser og ikke minst spørsmål knytta til museenes publikum og museenes virkning i samfunnet.

Et unntak er bokens desidert lengste og for meg den mest givende artikkelen, Tonte Hegards »Trek av den norske friluftsmuseumsbevegelsens historie«. I tillegg til å sette friluftsmuseenes framvekst en kulturhistorisk ramme og å gi en oversikt over endringer i den norske museumspolitikken fram til i dag, stiller også Hegard spørsmål ved hvordan friluftsmuseene virket på de besøkene den gang de var nye. Jeg kunne ønsket meg fler spørsmål av denne typen – om publikums reaksjoner, om forholdet til andre typer »underholdning«, om endringer i oppfattelsen av friluftsmuseene i politiske institusjoner, om skjæringsfeltet mellom forskning, folkeopplysning og nasjonsbygging – i anledning av museets 100-årsjubileum, men da hadde det blitt et annet seminar og en annen rapport. Men det kunne ha vært en nyttig motvekt mot at historiene om de nordiske friluftsmuseene, og i denne boka også bondegårdsundersøkelsene, fort henfaller til en historie om enkeltmenns initiativer, visjoner og utrettelig arbeid. De gjorde selvsagt et stort og viktig arbeid, men de virket i og med sin kultur, og grunnet til at jeg setter pris på Hegards artikkel, er at hun understreker den historiske situasjonen som preget aktørenes handlinger.

Bjarne Stoklunds innledende artikkel gir også en bakgrunn å se bondegårdsundersøkelsene mot. Den ser danske bondegårdsundersøkelser i et kulturhistorisk og museologisk perspektiv og gir, selv om den fokuserer på tre generasjoner bondegårdsforskere, en ramme å forstå framveksten av bondegårdsundersøkelsene og friluftsmuseene utfra. Og artikkelen hans gir et godt inntak til å gi seg i kast med problemstillingene i resten av boka. Han stiller både spørsmål ved hvorfor den landlige byggeskikken, dens utvikling og dens regionale variasjoner ble et viktig vitensfelt mot slutten av forrige århundre – og han stiller det like åpenbart viktige spørsmålet om hvorfor forskningsfeltet tapte interessen i løpet av 1960-årene. Han viser til at nyere bondegårdsundersøkelser har hatt som formål å belyse kulturell forandring i det 19. og 20. århundre, mens de eldre undersøkelser søkte de lange linjene i kulturutviklingen. Og han ønsker seg mer av denne typen undersøkelser som ønsker å rekonstruere de lange linjene i kulturutviklingen fra vikingtiden til i dag. Dette gir et interessant spenn i forhold til artiklene i

bokens siste del, og særlig bokens siste artikkel, »Nationalmuseets pilotprosjekt til genoptagelse af bondegårdsundersøgelserne«, der det gis en detaljert redegjørelse for hvorfor og hvordan man ønsker å vektlegg og undersøke den nyere tid fra 1850 og framover.

I en bok med 13 bidrag kan ikke alle nevnes – men som forskjellige perspektiver på fenomenet bondegårdsundersøkelser og frilandsmuseer har de gått meg et ypperlig inntak. Hadde dette vært en bokutgivelse måtte bidragene strammes inn og ensrettes i større grad – men da tror jeg man hadde gått glipp av de forskjellige stemmene og de ulike erfaringene som kommer til uttrykk, og den underholdende blandingen av dokumentasjon og diskusjon.

Brita Brenna

Bjarne Stoklund (red): Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale, Museum Tusulanums Forlag, 1999, 234 s., 198 kr.

Kulturens nationalisering afdækker med en artikelsamling en række emner, der ud fra forskellige vinkler repræsenterer »et etnologisk perspektiv på det nationale«. Som Stoklund i indledningen udtrykker det: »At analysere den proces, hvorved elementer fra »den gamle verdensorden«, fra naturen, fra historien eller fra dagliglivet vælges ud, tillægges ny betydning og bygges sammen til et nyt kulturelt system, er etnologernes spændende hovedopgave i studiet af det nationale«. Det er der kommet en til tider læseværdig og interessant bog ud af, til tider er emnet ikke helt så heldigt grebet an.

Tine Damsholts artikel har karakter at være bogens teoretiske fundament. Centralt for hendes artikel »Om begrebet folk« står skiftet fra 1700-tallets politiske nationsbestemmelse, forbundet med tiden omkring den franske revolution, til i 1800-tallet en kulturel nationsbestemmelse, knyttet til den tyske højromantik. Damsholt bruger blandt andet sognetopografier, eksemplificeret med Joachim Junge og Niels Blicher fra 1790'erne, til at illustrere to forskellige positioner i den samme patriotiske diskurs, men dog med det fælles udgangspunkt, at de ikke tillægger almuens kultur nogen værdi i sig selv. Denne holdning skifter i løbet af 1800-tallet, bl.a. under indflydelse af den tyske højromantik, til en opfattelse, hvor almuen får en egen værdi, hvilket anskueliggøres blandt andet med C.F. Allen, H.F. Feilberg og Christian Molbechs udgivelser. Damsholts pointe er jo spændende nok, men præget af mange gentagelser og sine steder manglende klarhed. Og helt grundlæggende savner man som læser et par overvejelser over

de her citerede kilders repræsentativitet. Sandt at sige virker det som om, at der mangler en smule greb om tingene.

Bjarne Stoklund bidrager til bogen med indledningen og to artikler om hhv. bondebygninger og folkekarakter i relation til den dansk-tyske grænse og 1800-tallets verdensudstillinger. Stoklunds indledning er veldisponeret og velskrevet og giver en oversigt over emnet, som man bliver klogere af. Stoklund redegør for måden, hvorpå den kristne enhedskultur udfordres af renæssancen og reformationen og endeligt kuldcastes af den franske revolution i 1789, som river de gamle forståelsesmodeller ned: religionen, standssamfundet og fyrstemetagen af Guds nåde. I tomrummet voksede »det nationale« frem, og Stoklund skelner mellem to idealtyper af nationer: den overvejende vestlige, »politiske« nation – »state into nation« -, der voksede ud af den franske revolution. Og den central- og østeuropæiske »kulturelle« nation – »nation as culture«, der fik sit idémæssige grundlag fra den tyske romantik.

I artiklen »Nationernes kulturelle arena. 1800-tallets verdensudstillinger« ser Stoklund det 19. århundredes store verdensudstillinger som det første virkelige massekommunikationsmiddel, der blev brugt som en konkurrence mellem de industrialiserede nationer, og som udviklede sig til også at være en kappestrid om kultur. De enkelte landes udstillinger blev brugt til at lade en formodet særlig national kultur eller stil komme til udtryk, og Stoklund påpeger, at flere af elementerne fra verdensudstillingerne (folkedragterne, befolkede bondestuer mv.) kom til at udgøre den væsentligste del af indholdet i de nye folke- og frilandsmuseer, der voksede frem i 1800-tallets slutning. Det er en interessant og god artikel med en enkelt tankevækkende perspektivering om EXPO 92 i Sevilla. Den anden artikel af Stoklund »Bondebygninger og folkekarakter. Striden om »den etnografiske grænse« mellem dansk og tysk 1840-1940 er ikke uinteressant, men man spørger sig selv, om emnet virkelig kan bære en hel artikel. Efter min mening kunne artiklens emne med fordel have været integreret i Mette Skougaards bidrag til bogen.

Skougaards artikel »Ostenfeldgården og den dansk-tyske strid om den nationale arv« er museologisk interessant. Skougaard påviser et skifte fra C.J. Thomsens samling af systematisk arrangerede genstande til de nye folkemuseers egentlige udstillinger (blandt andre Bernhard Olsens Frilandsmuseum i Lyngby, åbnet 1901), hvor man lagde vægten på at sætte genstandene ind i mere visuelt appellerende sammenhænge. Med afsæt i en trefasemodel påviser Skougaard, hvorledes musealiseringen af folkekulturen medvirkede til at gøre den folkelige kultur til en del af den nationale identitet, og afslutningsvis

lægger hun op til en diskussion om to indfaldsvinkler til museerne: er museerne arkiver/magasiner til opbevaring af historiske kilder, som gennem en analytisk tilgang fokuserer på de materielle levn, eller er museerne institutioner, der gennem en naturalistisk, iscenesættende tilgang skal medvirke til at tilfredsstille et behov for identitet ved at lede publikum til at identificere sig med nationale traditioner?

Edith Mandrup Rønn sætter sig i sit bidrag »Individernes generalstrejke mod folkestammens liv«. Kampen for en befolkning af »god kvalitet« mellem to stole, hvor hun på den ene side (jf. artiklens indledning s. 66) har som formål at påvise, at den tyske og danske model for arvehygiejne havde samme aner og samme mål, nemlig en tilbagevenden til en »renere« nordisk race, og på den anden side hæfter sig ved, at det ikke er de videnskabelige resultater, men formidlingen af dem, der skaber den politiske opmærksomhed (s. 74). Denne påstand kunne i sig selv bære en artikel, ville jeg mene, for den kunne godt trænge til at blive analyseret og beskrevet nøjere, end Rønn gør det. Rønns artikel er ikke veldisponeret, men springende, og artiklens to sidste afsnit om »Trællen, bonden og jarlen« samt »Slægtsarkivet« virker som umotiverede efterhæng.

Mikkel Venborg Pedersens artikel »Augustenborg mellem den gamle og den nye verden. De store modeller og det lokale liv« er et forsøg på at anskue nationalitetsforskning, ikke i de store generelle linier og udviklingsmodeller, men på lokalt plan gennem en undersøgelse af Augustenborgs hofbefolkning, som strukturelt og mentalt hørte hjemme i »den gamle verden« og med iboende præference for slesvig-holstenismen, set i modsætning til hertugdømmets dansksindede bønder – den nye tids folk. Det er et velskrevet forsøg på at overføre de store linier til lokalt plan. Mikkel Venborg Pedersen kunne sagtens have fået mere ud af sit emne, men artiklen fremstår som et af bogens mere originale bidrag.

Peter Dragsbo tager linien fra Venborg Pedersen op med artiklen »Mellem regionalisme og nationalisme. Ballum Slusekro og den slesvigske 'hjemstavnsstil'«. Dragsbo bruger regionalismebegrebet i en komprimeret, men udmærket, nuanceret og pointeret artikel om byggeskik; på dansksindet side ikke kun et regionalt, men i høj grad også et nationalt projekt; på tysk side en regionalisme, grænsende til modkultur. Det regionale i en national konflikt er langt fra et entydigt begreb, påpeger Dragsbo.

Inge Adriansen beskriver i artiklen »Dannebrog – statens symbol eller folkets? Danske flagskikke gennem 150 år« Dannebrog som kongens og hærens flag og den stigende brug af Dannebrog som folkeligt flag frem til brugen af Dannebrog i 1990'erne. Artiklen er interessant og læseværdig, men det siger sig selv, at når man

i en artikel spænder over rundt regnet 500 år, er det ikke muligt at gå i dybden. Artiklens force ligger således i, at man som læser nok får en god, bred oversigt over Dannebrog og brugen af Dannebrog, men man griber sig selv i at have ønsket sig en grundigere gennemgang af enkelte emner. Det er f.eks. en af bogens få artikler med nutidig synsvinkel, og det kunne have været interessant og perspektiverende med en artikel alene om brugen af Dannebrog i 1990'erne med kortere afsæt i det historiske.

Sammenhængen mellem idræt og nationalisme i Norden belyses i en artikel af Niels Kayser Nielsen. Med udgangspunkt i J.L. Reventlows og P. Villaumes tanker frem til V. F. Nachtgall i 1700-1800-tallet påviser Kayser Nielsen skiftet fra en civilt præget kropskultur til en militær idræt. Det er en tråd, som Kayser Nielsen følger op til det 20. århundredes moderne velfærdsidræt med fokus på det legende og konkurrenceorienterede idræts- og friluftsmenneske. Sideløbende hermed beskriver og analyserer Kayser Nielsen forholdet mellem idræt og nationalisme i de nordiske lande som helhed, påpeger forskelle i relation til de forskellige vilkår for nationsbyggeri (specielt i relation til Finland har han nogle væsentlige pointer), og runder afslutningsvist af med at sige, at det faktisk er muligt at operere med en fællesnordisk model for idræt og nationalisme. Og det lykkes ham godt og overbevisende at demonstrere denne pointe og fastholde den artiklen igennem.

Anders Linde-Laursens artikel om Solvang falder, fordi flere af emnekredsene i bogen i øvrigt er ret snævert centreret om Sønderjylland, noget ved siden af, men det er nok mere bogens end Linde-Laursens problem. Artiklen forekommer præget af, at Linde-Laursen henter teoretisk stof ind flere steder fra uden at forholde sig reflekteret til det. Jeg ville mene, at han kunne bygge en glimrende artikel op alene på f.eks. Barbro Kleins »usamtighedsbegreb« eller begrebsparret »nationale kulturprocesser« vs. »kulturprocesser i nationer«; for sidstnævntes vedkommende kommer han frem til pointen, at Solvang som ramme for personlig oplevelse og skabelse af identitet er skabt gennem en forening af elementer af danske nationale kulturprocesser med kulturprocesser i USA. Men denne metodebevidsthed bruger han ikke, og det giver hans artikel et rodet præg.

Samlet betraget betoner bogen primært emner inden for den nationale kultur som f.eks. bondekulturen, museumsverdenen, herunder verdensudstillingerne, arvehygiejnen, Dannebrog og idræt med en overvægt på det sønderjyske område. Som læser savner man artikler fra f.eks. arbejderbevægelsens og højskolebevægelsens kulturer; to emnekredse, som er fuldstændig fraværende i bogen (bortset fra, at socialdemokratismen og idrætten behandles hos

Kayser Nielsen), og selvom Sønderjylland er oplagt som emnefelt, savner man dog et bredere perspektiv. Det forstærker det samlede indtryk af en til tider læseværdig og anbefalelsesværdig bog, men også en bog, der har sine svage sider.

Helga Mohr

Sascha Qvortrup: Kroppens kulturhistorie. Synd og sundhed i det 20. århundrede, Anis, 1999, 139 s., 175 kr.

Det er en ofte hørt konstatering, at kroppen i den moderne verden er genstand for lige så mange krav om askese og lige så mange syndsforestillinger som tidligere, nu blot med andre begrundelser. Det er da også hovedpointen i idehistorikeren Sascha Qvortrups bog *Kroppens kulturhistorie*, at der i vort århundrede er sket en verdsliggørelsen af synden, idet den kristne afstandtagen til kroppen som syndens sted er blevet overtaget af tugtelsen af den af hensyn til sundheden.

Bogen tager afsæt i en beskrivelse af kroppens rolle i protestantismen, og forfatteren peger på, at kristendommen i to årtusinder har set kroppen som det utæmmelige, det dyriske, det svært kontrollable, lystens og dødelighedens sted i modsætning til den udødelige sjæl. Kroppen har været set som en byrde, tilbøjelig til synd; noget, som måtte tugtes af sjælen. Denne kristne, asketiske opfattelse af kroppen stod for skud i Nietzsches kritik af fornægtelsen af det jordiske liv – en kritik, der fik betydning i teologien – bl.a. i den danske kirkelige retning Tidehverv, som her i bogen bliver anskuet som en »katalysator« for udviklingen af et nyt syn på kroppen. Tidehvervs-folkene gjorde kraftigt op med f.eks. Indre Missions skelnen mellem frelste og ikke-troende og hævdede, at mennesket altid var synder på samme tid som det var retfærdigt. Synden blev nu mindre et spørgsmål om at følge visse regler end om den enkeltes forhold til Gud; mindre et spørgsmål om gerning end om tro. Den havde ikke længere noget at gøre med skelnen mellem krop og ånd. Det betød, at kroppen kunne gøres fri, men paradoksalt nok også, at kristendommen mistede interessen for kroppen (hvordan denne omdannelsesproces mere præcist er foregået fremgår dog ikke).

Gennemgangen af kroppens frigørelse fra den religiøse synd og overvejelserne over grænsen mellem synd og ikke-synd leder forfatteren over i korte redegørelser for en række kulturteoretiskeres syn på grænser og deres overskridelser, renlighedsregler osv., uden vi dog som læsere bliver helt klare over, hvilke indsigter det giver. Bogen afsluttes med en længere diskussion dels af den måde, »sundhedskulturen« (hvad det så

end er) har overtaget synet på kroppen som syndig – fordi hensynet til sundheden netop fordrer tugtelse, selvkontrol og selvransagelse, dels af kroppens tvetydige position i det moderne. Kroppen er her både frigjort og dyrket som selvstændig størrelse med sin egen værdi som noget ægte, og den er noget, der må beherskes; et objekt for samvittighedsnag og dermed syndig.

Også i denne bogens sidste del er der interessante betragtninger, som dog kunne have fortjent en lidt grundigere behandling og lidt mere belæg. Det fremgår – utvivlsomt med god ret – at kroppen i moderniteten (eller det, forfatteren kalder »det moderne aftenrøde« (s. 113)) er præget af paradokser, men det havde været velgørende med en mere udfoldet diskussion af denne paradoksale situation. Qvortrup fastholder således, at den moderne frisættelse af kroppen kun er tilsyneladende og kroppen stadig er noget, der skal beherskes, men samtidig også, at »tilværelsen er blevet situativ (...) man forholder sig til et let tilværelse i nuet – uden forpligtelser; for der er ikke noget at føle sig forpligtet overfor« (s. 116). Og at jeg' ets længsel er i centrum, selvom det i næste sætning hedder, at subjektet er placeret i periferien.

Bogen bygger – når afsnittet om Tidehverv undtages – udelukkende på sekundærlitteratur, og det er derfor lidt uheldigt, når henvisningerne til tider synes noget tilfældige eller ligefrem fraværende. Det betyder, at tidsandsdiagnoserne til tider forekommer noget postulatoriske, f.eks. når bogen indledes med ordene: »Verdens vægt og tyngde er tilsyneladende forsvundet i en hvirvelstrøm af informationer. Det er overfloden af informationer, der bevirker, at vi mennesker bliver som vægtløse i det store vidensrum« (selv føler jeg mig ret beset ikke særlig vægtløs!). Problemet er gennemgående bogen igennem, som når det (s. 7) hedder, at vi lever i en tid, hvor det mest stabile er forandringen, eller s. 93 hedder, at »mennesket [jagter] forvildet fundt og forsøger at tæmme sig selv«. Jeg savner belæg eller begrundelser for de noget løsrevne udsagn, men også en præcisering af, hvem talen egentlig er om. Af samme grund har jeg vanskeligt ved at se, at det skulle være en egentlig kulturhistorie (som ellers titlen indicerer). Men bogen var næppe heller tænkt som sådan.

Signe Mellemegaard

Thomas Söderqvist, Jan Faye, Helge Kragh og Frank Allan Rasmussen (red.): Videnskabernes København, Roskilde Universitetsforlag, 1998, 276 s., ill., 295 kr.

Videnskabshistorie er en ret ny disciplin i Danmark, men den udvikler sig rask i disse årtier.

Der er meget at indhente, for videnskaben har længe været en af de vigtigste faktorer i udviklingen, dens potentiale vokser stadig, og derfor skal dens filosofi, sociologi og historie dyrkes.

I de forskellige fremstillinger af Københavns historie er der næsten intet om videnskaberne. De enkelte videnskabelige discipliners historie er beskrevet, bl.a. i universitetshistorier, men der er behov for at studere dem i deres samfundsmæssige sammenhæng. Det er formålet med denne antologi. Perioden er ca. 1880-1960 og stedet er København. Forfatterne kommer fra Netværk for videnskabshistorie og videnskabsfilosofi, som Statens Humanistiske Forskningsråd finansierede fra 1994-98.

København er på mange måder ideel, når man vil studere byen og videnskaben. Stor nok til at rumme god videnskab og samtidig overskuelig. Forsynet med righoldige samlinger og velvillige fonde. Videnskabelige centre i overkommelig afstand fra hinanden. I indledningen peger redaktørerne på, at København i denne periode var »en videnskabelig storby«. Midt i perioden udtalte det Rockefeller-finansierede Institute of International Education, at »man får lyst til at sende resten af Europa i skole i Danmark«. Redaktørerne må konstatere, at byen ikke har kunnet holde niveauet. Oprettelsen af nye videncentre er ikke hele forklaringen; forsigtigt nævnes »den store universitetsreform i 1960'erne«.

De 12 forfattere fordeler sig pænt mellem humanistiske, samfunds-, natur- og lægevidenskabelige fag, og det lykkes dem at påvise mange forbindelser fra det enkelte fag til både nabofag og fjerne fag, ja helt til politiske kredse og kunstneriske cirkler.

Frans Gregersen præsenterer Lingvistikredsen, grundlagt 1931 omkring Louis Hjelmslev. Med sin insistens på videnskabeliggørelse af humaniora fik kredsen væsentlig betydning for sprogvidenskaben, men iøvrigt var den ret isoleret. Dansk filosofi behandles af to forfattere. Carl Henrik Koch placerer Harald Høffding som den mest indflydelsesrige filosof i periodens begyndelse og tegner skitser af efterfølgerne, hvoraf Jørgen Jørgensen var den mest fremtrædende. Disse filosoffer havde forbindelse med Niels Bohr og andre naturvidenskabsmænd og med hovedstadens litterære og intellektuelle elite. Jan Faye påviser forbindelserne i mellemkrigstiden fra »den logiske positivisme« via den tyske Bauhaus-skole til funktionalismen i dansk arkitektur. Jan Fogt skriver om Sigmund Freud i dansk psykiatri fra århundredets begyndelse til dets midte. Der var interesse for hans tanker, men større skepsis, også i lægevidenskaben.

Helt central er Lene Kochs historie om kontakt mellem Københavns kommune og arvelighedsforskerne. Socialborgmesteren bad i 1938 forskerne undersøge et antal familier, der belastede det sociale system. Var der zigøjnerblod i

dem? Kunne man begrænse problemerne, der vel måtte være arveligt betingede? I deres svar 1943 afviste forskerne, at problemerne var af arvebiologisk art. Dansk forskning i Grønlands eskimokultur med Knud Rasmussen som drivende kraft skildres af Kennet Pedersen; de etnologiske samlinger på Nationalmuseet bragte Danmark i front internationalt, og en landsindsamling i 1923 viste, at befolkningen påskønedes dette.

Ingeniørerne var centralt placerede, når forskningsresultater skulle anvendes i praksis. Henrik Harnow fortæller, hvordan ingeniørerne fik forbedret deres uddannelse og organisering og etablerede sig som et stærkt netværk, ikke til at komme uden om. Kemikerne i København er blevet undersøgt af Anita Kildebæk Nielsen. Deres interne netværk var stærkt og blev benyttet til erfaringsudveksling, men samfundsmæssigt var de næsten usynlige.

Niels Bohr og hans Institut for Teoretisk Fysik (1921) var dansk videnskabs sejrstejn. Joachim Marner fortæller om Københavnerskolen, hvor højt kvalificerede forskere fra hele verden trivedes hos den sokratiske mester. Igen peges der på de overskuelige forhold og kontakterne til andre forskere i København. Flere af artiklerne omtaler støtten til dansk forskning fra USA, især fra Institute of International Education. Finn Aaserud har besøgt dette instituts arkiv og fortæller om dets støtte i 1920'erne ikke bare til Niels Bohr, men til flere andre forskere og institutter.

Nogle forskere havde en lang vej at gå. Thomas Söderqvist fortæller om Niels Kaj Jerne, der blev sent færdig med sin uddannelse, fordi bohæmelivet trak så stærkt i ham. Han fik nobelprisen for sin forskning i immunologi –uden at opgive sin »stræben efter en storbyidentitet«.

Kildematerialet til videnskaben behandles af Frank Allan Rasmussen i bogens sidste artikel. Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet ligger med værdifuldt materiale fra gammel tid, men det konstateres, at mange papirer er gået tabt hos forskere og institutter, og først i de seneste år er arbejdet med lokalisering og registrering blevet systematiseret. I dette arbejde hævder navnlig Niels Bohr Arkivet sig smukt. Videnskabshistorien har gode udsigter i Danmark, og denne bog giver den et kraftigt skub fremad.

Sigurd Rambusch

Harry Haue, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen: Kvalitetens vogter. Statens tilsyn med gymnasieskolerne 1848-1998, Undervisningsministeriet, 1998, 477 s., ill., 350 kr.

Det er glædeligt, at Undervisningsministeriet har markeret 150-års jubilæet for statens tilsyn med gymnasieskolerne med udgivelse af tilsynets historie, for det er der kommet en rigtig god bog ud af, som bør læses af mange flere end bogens titel umiddelbart appellerer til. I forordets første linie står: »Bogen handler om tilsynet med den højere skole gennem 150 år«. Så kort kan det siges, og forfatterne holder ord, der er ingen unødige svinkearinder i bogen. Det er en bog om undervisningsinspektørernes og fra 1963 direktørernes, forvaltning af embedet som »ledvogter til de akademiske studier« – 21 personligheder (12 fra 1848-1906, 5 fra 1906-1963 og 4 fra 1963-1998) med en indsats, der varierer fra det næsten anonyme til sværvegtsp præstationer, hvis ry vil leve langt ud i fremtiden. Med udgangspunkt i især sværvegtsternes tanker og ideer, skrives om tilsynets forhold til undervisningssektoren, det politiske liv, statsadministrationen og organisationerne.

Bogen er også en skildring af, hvorledes både den materielle, intellektuelle og politiske udvikling i det danske samfund løbende ændrede kravene til indholdet og kvaliteten af det gymnasium, hvorfra i første omgang universitetet, og senere hen også andre højere læreanstalter, har rekrutteret deres studenter. De bedste inspektører var netop de, der forstod at læse tiden og tage konsekvensen i forvaltningen af embedet.

Bogens 3 hovedafsnit har hver sin forfatter. Første hovedafsnit dækker perioden 1848-1888, andet 1888-1945 og tredje 1945-1998. Den overordnede disposition følges nøje i alle 3 afsnit, men helhedspræget forstyrres alligevel af andet hovedafsnits relativt begrænsede omfang og nogle ulogiske tidsskel mellem hovedafsnittene.

Første afsnit er en levende skildring af især professor J.N. Madvigs opbygning af undervisningsinspektionen og hans engagerede og samvittighedsfulde men også enerådende forvaltning af embedet gennem 26 år. Erik Nørr har gjort stor brug af originale arkivalier bl.a. fra Madvigs hånd, og skaber en klar profil af en klog embedsmand i folkestyrets første år, og han formår af veksle mellem detaljer og store linier uden at bryde tekstens naturlige fremdrift.

Det er en skam, at Erik Nørr stopper allerede i 1888, hvor professor M. Cl. Gertz overtog formandsposten for den 3 mand store undervisningsinspektion, som i 1875 tog over fra Madvig. Hvis han havde dækket perioden helt frem til den store gymnasiereform i 1903 eller til 1906, hvor S.L. Tuxen bliver undervisningsinspektør, havde der været et logisk skel mellem de to første afsnit.

En uheldig konsekvens af skellet i 1888 er, at andet hovedafsnit kommer til at dække 57 år, hvorunder inspektionen fik talrige afgørende påvirkninger, såsom fx skolereformen i 1903, inspektionens omdannelse i 1906, indførelsen af ob-

ligatorisk pædagogisk kursus, kvinders adgang til højere uddannelse, 2 verdenskrige, Socialdemokratiets vækst frem mod regeringsmagten, den forøgede tilstrømning til gymnasiet og overgangen fra det klassisk dannende gymnasium til et videnskabeligt bredt favnende gymnasium. Alle disse emner kunne hver for sig have været genstand for nærmere undersøgelse. Det bliver der dog ikke helt plads til, idet Vagn Skovgaard-Petersens hovedafsnit er disponeret til »kun« 53 sider mod de to andre på henholdsvis 156 og 166 sider. Det fremgår ikke, om denne vægtning af hovedafsnittenes omfang er bevidst, men det har dog forhindret, at bogen blev en for stor »mursten«. Andet hovedafsnits relativt mindre omfang er opnået ved en beskæring af detaljerigdommen og eksemplerne og ved en mere summarisk beskrivelse, men indholdet er på samme høje faglige niveau som de to øvrige afsnit. Fra denne periode skal nævnes den helt centrale skikkelse, A.C. Højberg Christensen, som havde embedet som undervisningsinspektør i hele 31 år.

Andet hovedafsnit slutter i 1945 uden klar begrundelse. Krigens slutning er et naturligt skel i mange sammenhænge, men ifølge bogen gælder det ikke for tilsynets virke, inspektionens virke under krigen beskrives således på kun én side. Skellet mellem de to sidste hovedafsnit burde, i lighed med skellet mellem de to første hovedafsnit, være skubbet nogle år frem til det logiske skel ved den store skolereform i 1958, hvor også Sigurd Højby overtog posten som undervisningsinspektør.

I tredje afsnit om efterkrigsperioden frem til jubilæumsåret 1998 har Harry Haue formået at give en engageret og sagkyndig skildring af undervisningsinspektionens, fra 1963 Direktoratet for Gymnasieskolerne og HF's og fra 1990 Gymnasieafdelingens administration, og ikke mindst af demokratiseringen, som fulgte direktoratets dannelse i 1963. De forskellige interesseparters holdninger, visioner og ideer samt indbyrdes samarbejde og klammerier beskrives, og jo tættere han kommer på vor tid vil flere og flere kunne smile eller sukke genkendende til diskussionerne om fx enhedsskolen, nedbrydning af faggrænserne, faglighed og valggymnasium m.m.m.

Billedmaterialet er glimrende. Der er portrætter af alle centrale personer i tilsynets historie, udvalgt med omhu, så de illustrerer både udseende og personlighed. Embedsmandens ændrede rolle i tilsynets 150-årige historie illustreres levende ved portrætterne af professor J.N. Madvig (s. 47) og undervisningsminister Margrethe Vestager (s. 399). Madvig sidder ensomt og roligt ved en imponant pult med hånden let mod kinden og studerer en tyk bog, mens Vestager sidder i sit ministerkontor over for en interviewer og understreger sine ord med energisk mimik og gestikulation, mens computeren i baggrunden venter på, at hun genoptager arbejdet. Madvig

var sin egen selvbevidste herre, hvis opgave det var at vogte det akademiske niveau for videnskabens og den klassiske dannelses skyld, mens Vestager konstant skal stå til regnskab for folket overfor den stadigt voksende opgave med at uddanne velkvalificerede akademiske produktionsarbejdere.

I de to første hovedafsnit savnes elevernes og lærernes syn på inspektørernes uanmeldte besøg, men som Erik Nørr slår fast på s. 172, så siger de umiddelbare kilder ikke meget herom. Dertil behøves en alt for tidskrævende søgning i privatarkiver, skoleerindringer samt aviser og ugeblade. Det er et typisk tegn, at det først er i tredje hovedafsnit, at lærerorganisationer, elevorganisationer, forældreorganisationer og den brede offentlighed bliver en vigtig del af tilsynet med gymnasieskolernes virke.

Bogen fremtræder smukt i stift bind med farvefotos – Undervisningsministeriet på forsiden og Frederiksborgmuseets pragtfulde portræt af Madvig på bagsiden. Sproget er velformuleret, trykqualiteten er høj og layoutet er med nogle undtagelser, ligeledes godt. Bogens sidste 70 sider består af en oversigt over benyttede utrykte arkivalier, en litteraturliste og et fyldigt noteapparat. Den efterfølges af en 10 sider lang fortegnelse over samtlige medarbejdere i Undervisningsinspektionen, Direktoratet for Gymnasieskolerne og HF samt Gymnasieafdelingen, fra inspektører og direktører over fagkonsulenter til sekretærer og betjente – alle nævnt, alle husket. Bogen afsluttes med et person- og skoleregister.

Med *Kvalitetens Vogter* skrevet af 3 meget kompetente forfattere er der kommet et flot monument over inspektionens første 150 års historie. På s. 405 konkluderes, at »eksamen, primært studentereksamen, har været det gennemgående træk, den lange linie, i inspektionens historie«. Intet tyder på, at studentereksamen skulle være i fare, næsten tværtimod, og intet tyder på, at staten vil slække på kontrollen med sine institutioner. Inspektionens fremtid må derfor være sikret.

Asger Svane-Knudsen

Jens Åge S. Petersen og Birgitte Dedenroth-Schou: Social- og Sundhedsforvaltningen, Kolding kommune 1899-1999, Kolding Stadsarkiv, 1999, 112 s., ill., indb., 100 kr.

»De der betaler musikken bestemmer hvad der skal spilles,« siger et gammelt ord, og landet over må kommunalt ansatte arkivarer ofte tænke i jubilæumsbaner, når der skal skaffes penge til udgivelsen af lokalhistorisk litteratur. Den foreliggende bog i pænt udstyr og mange fine fotos

falder indholds- og formmæssigt i to næsten lige store dele. Først gives en glimrende gennemgang af fattigvæsenets historie frem til 1. verdenskrig samt af mellemkrigstidens hjælpekasser og socialreformen i 1933. Alt løbende suppleret med lokale eksempler og illustrationer. Under overskriften »Fra socialreform til kommunesammenlægning« berettes om etableringen af en bestandigt voksende socialforvaltning med amtsforsorgshjem, sundhedsplejersker, daginstitutioner, alderdomshjem osv.

Kommunesammenlægningen i 1970 markerer begyndelsen af bogens anden halvdel, hvori ledende lokalpolitikere og embedsmænd får en stadigt mere fremtrædende placering i bogens tekst og billeder. Ganske betegnende viser bogens sidste to fotografier, således henholdsvis Socialforvaltningens ledergruppe foran Hotel Koldingfjord i 1997 og Social- og Arbejdsmarkedsudvalget i 1998.

På den ene side giver bogen altså et godt indtryk af den professionalisering og vækst i social- og sundhedsforvaltningen, som udviklingen i det 20. århundrede bibragte såvel denne som de fleste andre danske kommuner. På den anden side kan det ikke overraske, hvis en lokal bistandsklient under læsningen måtte få den tanke, at hele dette apparat ikke primært er indrettet til at tjene borgerne, men også er formet af politiske og personlige ambitioner, der kan give sig udslag i kompetencestridigheder, dårlig ledelse og skrankepaveri.

Tommy P. Christensen

S. A. Guldvang: Danmarks smalsporede industribaner, udgivet af bane bøger, 1998, 176 s., 350 kr.

Det er resultatet af en mangeårig interesse og hobby, der foreligger med bogen om danske smalsporsbaner. I mange henseender må bogen vel også karakteriseres som det ultimative værk om denne transportform, der for alvor vandt indpas omkring århundredeskiftet og nogle årtier frem. Frem til 1950'erne dominerede denne transportform i forbindelse med mange industrielle anlæg, hvad enten det var de store roefabrikker på Lolland-Falster, Vestsjælland og Fyn, cementvirksomhederne ved Ålborg, teglværkerne rundt om i landet eller kalkbrud og -værker som fx i Faxe. Den var også dominerende ved transport af indenlandsk brændsel som tørv og brunkul fra produktionssted til forbruger eller det almindelige jernbanenet og i det hele taget af råstoffer af lokal oprindelse: De tidligste transportere drejede sig om mergel til jordforbedring, og disse baner bredte sig over hele Jylland. Ikke mindst var disse mergelbaner hyppigt fore-

kommende i Vendsyssel, hvor nettet var næsten lige så udbygget som vore dages landevejssystem. Det var da også disse mergelbaner, en ikke uvæsentlig part af jernbanelovgivningens drejede sig om i tiden fra omkring 1914 og op i 1920'erne, og planerne med banerne var store. I perioder, hvor det øvrige trafiknet ikke kunne klare større mængder, blev de tiltænkt funktioner, der kunne minde om de almindelige trafikbaners. Tilsvarende store var de offentlige tilskud. Mange af disse landbrugsbaner blev totalt finansieret af skatteyderne, et aspekt der dog stort set forbigås i bogen.

Smalsporsbanerne var altså fortrinsvis i brug ved massetransport af råstoffer og blev desuden benyttet i stor stil af entreprenører ved anlægsarbejder til bort- eller tilkørsel af materialer både midlertidigt og permanent som tilfældet var ved vandbygningsvæsenets transporter ved vestkysten. Fra 1950'erne overtog de store entreprenørmaskiner og lastbiler markedet, og i dag hører sådanne industribaner til sjældenhederne. Byggeriet af Storebæltstunnelen var i denne henseende en undtagelse, og det samme er tilfældet med Københavns metrobyggeri.

De smalsporende industribaner var en væsentlig forudsætning for udviklingen af dele af dansk industri, men også for landbruget og anlægsbranchen i det hele taget. Titlen og benævnelsen industribaner er derfor misvisende, og faktisk var i hvert fald en af de baner, der ret indgående er beskrevet i bogen, slet ikke beregnet til varetransport, men anlagt for at løse et persontrafikalt problem for funktionærer og indsatte ved Kragsskovhedefængslet. En anden bane, der er nævnt, havde heller ingen tilknytning til industrien: Den brugtes til transport af madvogne mellem bygningerne på Middelfart Statshospital. Bogen handler derfor retteligt om smalsporsbaner, der ikke har været benyttet til almindelig, offentlig jernbanedrift. Det gør det også lettere at forstå, hvorfor normalsporede industribaner, deres begrænsede antal taget i betragtning, ikke er medtaget, hvilket ellers ville have været rimeligt i en bog om industribaner.

Det er heller ikke industriens og landbrugets historie der fortælles med særlig henblik på dækningen af transportbehov og banernes betydning for disse erhverv. Målet med bogen har været at give oplysninger om banerne med henblik på deres lokalisering, funktionsperiode og -måde. Bogen har først og fremmest karakter af at være en opslagsbog, hvor især jernbanehistorisk, men også lokalhistorisk interesserede vil kunne finde oplysninger om de baner, der har været i deres område. Nogen fuldstændig registrant over smalspor er der dog ikke tale om. Mange anlæg kunne flyttes, og i afsnittene om de permanente angiver forfatteren, at han »kun« har anført eksempler. I hvilket omfang eksemplerne alligevel, bl.a. takket været det enorme

billedmateriale, dækker hele spektret, er lidt uklart.

Bogen er næsten overforsynet med billeder, der ikke alle er egnede til publicering. Dog rummer den også nogle charmerende farvebilleder af en transportform, der ikke har fyldt meget i den historiske bevidsthed. Men den foreliggende bog, der nok mest henvender sig til entusiaster, må dette emne siges at være udtømt.

Steen Ousager

Søren Federspiel: Arbejdsmænd – i Danmarks ældste industriby, udgivet af SiD Frederiksværk, 1998, 150 s.

De røde faner bliver luftet flittigt i disse år, når stribevis af fagforeninger landet over kan fejre deres 100 års beståen. Det bliver ofte markeret med en jubilæumsbog, der kan være af meget varieret kvalitet. Til de absolut bedre af slags hører historikeren Søren Federspiels bog, der er udsendt i anledning 100 års fødselsdagen for SiD's lokalafdeling i Frederiksværk.

Arbejdsmændenes historie i Frederiksværk kan føres langt tilbage. Allerede i 1700-årene tog den enevældige kongemagt initiativ til anlæggelsen af de første industrielle virksomheder i Frederiksværk. Senere blev virksomhederne privatiseret. I slutningen af 1800-tallet gennemlevede den nordsjællandske by en moderniseringsproces, der på godt og ondt omformede indbyggernes dagligdag. Også fagbevægelsen dukkede op. I mange år lykkedes det dog arbejdsgiverne at holde fagforeningerne borte – bl.a. fordi der blev oprettet syge- og begravelseskasser, der kunne tage toppen af den sociale uro. Først i 1897, da jernbanen kom til Frederiksværk, begyndte de første arbejderagitatorer for alvor at opsoge byen. Overalt var fagbevægelsen ved at tage form, og med oprettelsen af Dansk Arbejdsmands Forbund i 1897 blev der sat skub i bestræbelserne for at skabe en lokalafdeling i Frederiksværk. Med hjælp fra forbundets formand M.C. Lyngsie blev Arbejdermændenes Forbund for Frederiksværk og Omegn stiftet i 1898.

Organiseringen af arbejdsmændene var i begyndelsen vanskelig. Også i Frederiksværk hændte det, at en arbejder blev fyret, fordi han meldte sig ind i fagforeningen. Og lønningerne gav grund til mange bryderier. Bogen er et stykke lokal fagforeningshistorie, men øjnene holdes hele tiden åbne, så udviklingen sættes ind i et større perspektiv – både lokalt og nationalt. Bogen bliver således en slags lokalhistorie, hvor arbejdsmændene i Frederiksværk er det centrale omdrejningspunkt – og bogen kan derfor med fordel læses af andre end de jubilerende arbejdsmænd. Bogen fortæller om de lokale konsekven-

ser af storkonflikten 1899, anlæggelsen af Det Danske Stålvalseværk, fremmedarbejdernes indtog i 1960'erne og meget, meget mere.

Perspektivering er en af bogen klare styrker. Her får lokalhistorien udsyn. Men i denne konsekvens kommer også svagheder til syne. Det kan virke besynderligt, at læseren skal høre om syndikalisterne, når man i næste linie kan læse, at de ikke spillede nogen rolle i Frederiksværk.

I modsætning til mange andre jubilæums-skrifter har Federspiels bog en række noter. Det er sikkert nødvendigt, at lade jubilæumsbøger have et videnskabeligt apparat, så man kan tjekke oplysningerne efter i sømmene, hvis denne genre skal give faglig status. Her får vi dog både i pose og sæk, idet bogen både har slutnoter og kildehenvisninger inde i brødteksten.

Løbende i teksten bringes små erindringsklip som et krydderi til den kronologiske fremstilling. Disse erindringer er utroligt levende, underholdende og spændende. Følgende kan tjene som eksempel: *»Det var formandens kone, der foretog kontrollen og eventuel arbejdsanvisning, og det faldt ikke altid i medlemmernes smag. Fru Larsen var meget propper. Det måtte ikke trædes på dørtrinnet i køkkengangen, og gjorde man det, vankede der skældud. Derfor fik hun sat et lille vindue i bagsiden af huset, således at de ledige medlemmer kunne stikke deres kontrolkort ind uden at træde på dørtrinnet«*. Sidste del af bogen består næsten udelukkende af interviews og erindringer, som bl.a. er et resultat af et erindringsværksted på Esbjerg Højskole. På den måde bliver udviklingen gennem de sidste 25 år fortalt af arbejdsmandene selv.

Bogen fremlægger ingen tese, et nyt fortolkningsperspektiv på arbejderbevægelsens historie, og gennemfører ingen nådesløs argumentation herfor. Det ligger simpelt hen ikke i jubilæumsbogens genre, og bogen kan sagtens klare sig uden det! Bogen holder sig til den populære og uformelle fremstillingsform. Den giver en solid kronologisk skildring af en lokal fagforenings historie og er rigt illustreret.

Johnny Wøllekær

Jørgen Kjær Hansen: Aarhus Glasværk. Et industrieventyr fra århundredskiftet, Århus Byhistorisk Udvalg, i samarbejde med Erhvervsarkivet, 1999, 145 s., ill., 250 kr.

Det er elementært tiltrækkende at se tilbage på tilstande ved sidste århundredskifte, fx på lokale industrivirksomheder, deres produktion, mennesker og miljø. Her har glasindustrien meget at byde på. Det var en brydningstid med eksper-

imenter og industrieventyr, der ikke altid endte godt. Det var – ganske genkendeligt hundred år efter – rationaliseringens og fusionernes tid. Århus byder her på en markant historie i form af glasværket på Ole Rømersvej, som kun fra 1898-1902 klarede at være selvstændigt. Herefter blev det fusioneret med Fyens Glasværk i Odense og senere tillige Kastrop Glasværk. Det blev lukket i 1927, da flaskeproduktionen på stedet ikke mere var konkurrencedygtig. Bygningerne blev revet ned i 1980 – til fordel for vuggestue og ældreboliger.

Historien om glasværket i Århus har ikke før været fortalt samlet, vel bl.a. fordi der ikke er bevaret virksomhedsarkiv fra den korte selvstændighedsperiode. Men på basis af et solidt kendskab til glas, glaslitteraturen og materiale fra Kastrop Glasværk samt kilder til virksomhedshistorie i Erhvervsarkivet er opgaven taget op af Jørgen Kjær Hansen og Århus Byhistoriske Udvalg. Resultatet er blevet særdeles indbydende: Bogen er indbundet i smukt grå-blåt stift bind med prøver på flasker og kunstglas i grønt på forsiden. Hele bogen er vel illustreret i sort-hvid og farve, og illustrationerne er ikke kun til pynt, men i sig selv god dokumentation for arbejdsprocesser og design. Tyngden i fremstillingen er kloget nok lagt på de fire selvstændige år omkring århundredskiftet, da »eventyret« begynder og slutter. Der er disponeret, så man straks kan slå ned på virksomhedshistorien, herunder arbejdere og arbejdsvilkår, eller på produktionen, herunder den kunstindustrielle ende af den. Vedrørende arbejdsforholdene gør man kloget i at supplere med litteratur, der går tættere på børnearbejde og de ulykker, der også må have forekommet i denne branche. Den traditionelle håndværker-gemytlighed er betonet i denne fremstilling, hvilket kan skyldes, at det er de lyse sider, der træder stærkest frem i de erindringer, som også er en væsentlig del af bogens kildegrundlag.

Der var ikke mangel på glasværker i Danmark i slutningen af forrige århundrede – seks værker var i drift – så hvorfor skulle Århus have et sådant? Jo, byen var i vækst, og de rette forbindelser til Aalborg Glasværk og eksistensen af en petroleumsforurenede grund i Århus bar ideen igennem for familien Wulff m.fl. Anlægget og staben med stærkt böhmisk-tysk præg blev ikke problemet, faget var internationalt dengang, men en uprofessionel ledelse, der overproducerede og navnlig ikke havde begreb skabt om markedsføring. Kunstglasset slog fejl, selv om de bevarede (og viste) vaser og lampeglas mv. tyder på, at man prøvede at følge de nyeste smagsretninger. Det endte med, at A/S De forenede Glasværker, som var domineret af Frederik L. Hey, Fyens Glasværk tog over. Herefter var det slut med jugend-blomstrede vaser fra Århus. Nu galdt det alene de stadig mere standardiserede

flasker til mælk, vand og øl. Men med forsøgene med kunstglas og nye *teknikker* fik værket varig betydning for dansk glas, konkluderes der forsigtigt.

Der er grundige litteratur- og kildehenvisninger, men man savner et register og en liste over fagudtryk, som ikke kan forventes alment kendt i dag. Alt i alt er der imidlertid tale om en særdeles nydelig bog, som demonstrerer, at industrihistorie kan være en god nøgle til mange sider af datidens samfund.

Margit Mogensen

Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen: Spænding i fællesskab: I/S Fynsværket 50 år, Odense: I/S Fynsværket, 1999, 304 s., 200 kr.

Elektriske indretninger spiller en afgørende rolle i vores dagligdag, fra morgen til aften, i hjemmet, under transport, og på arbejdet. Elnettet sikrer størstedelen af strømforbruget, og dets udvikling gennem de sidste godt hundrede år afspejler samfundsudviklingen, nationalt, regionalt, lokalt og for den enkelte.

Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen har skrevet denne jubilæumsbog om Fynsværket, som blev oprettet for 50 år siden, i 1949. Deres historie starter med elektrificeringen af Fyn, som formentlig startede med at Albani bryggeriet i 1882 anskaffede et elektricitetsanlæg til belysning på virksomheden. Begrænsningen af elnettet til en enkelt virksomhed og til belysning var reglen i starten. I løbet af det næste halve århundrede blev der først oprettet lokale elnet, og elektriske maskiner begyndte at spille en rolle. Der blev således oprettet uafhængige bynet i Odense (1891), Svendborg (1906), Nyborg (1907), Faaborg (1907) og Middelfart (1910). Den næste fase var, at bynettene blev udvidet til at dække tilgrænsende landområder, men der blev også oprettet en række landelektricitetsværker, fx i Nørre Aaby (1906) og Brenderup (1912).

I 1920'erne begyndte en centralisering, hvor små lokale anlæg blev lagt ind under større anlæg. Det var dyrt at producere elektricitet på de

mange decentrale elværker. Elektriske maskiner spillede en stadig større rolle, og medvirkede til stigende brugerkrav til elforsyningsens omfang og forsyringssikkerhed. I 1947 var alle de fynske købstadsværker sluttet sammen, og der var etableret forbindelse til de jyske kraftværker. De følgende års politiske strid endte med, at hele den fynske elproduktion blev centraliseret på Fynsværket i Odense, som et led i Odenses udvikling til Fyns dominerende »hovedstad«. Bogen behandler derefter Fynsværkets bygning, og dets mange udbygninger gennem det følgende halve århundrede.

Det er en omhyggelig og grundig bog, som bygger på Fynsværkets og Odense kommunes arkiver, omend de eneste henvisninger er en liste over de anvendte danske publikationer og arkivalier. Med andre ord Fynsværket i dens egen selvforståelse. Bogen medtager både succeserne, og den mindre flatterende historierne, så som bestyrelsens studierejse i vinteren 1994 til varmen Brasilien og Florida, som fik en omfattende pressedækning på Fyn.

Bogen undlader beklageligvis at udnytte de muligheder, som elhistorien giver for mere generelt at bidrage til forståelsen for den enkeltes og samfundets udvikling gennem de sidste hundrede år. Den internationale forskning gennem de sidste tyve år har givet en række afgørende bidrag til forståelsen af elektricitetsens rolle i de industrialiserede samfund, fx. Thomas P. Hughes, *Networks of Power. Electrification in Western Society* (1983) og David E. Nye, *Electrifying America. Social Meanings of a new Technology* (1990) (David Nye er professor i Odense på Syddansk Universitet). En mulighed var systematisk behandling af de fynske øers elektrificering. En anden mulighed var Fynsværkets rolle i skabelsen af den fynske region – og videre denne regions fusion i større enheder. I den sidste forbindelse er det bemærkelsesværdigt, hvor ringe en rolle, bogen tillægger den jysk-fynske elværksorganisation ELSAM, der blev oprettet i 1956. Begge historier belyses ud fra Odensearkiver. Fynsværkets regionsmæssige rolle er så meget vigtigere, som vi i disse år med elforsyningsens liberalisering er på vej til elforsyningsregioner, der går ud over Danmarks grænser.

Lars Heide